

Міністерство освіти і науки України

Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра спеціальної освіти

Допущено до захисту
протокол № 5 від 12 грудня 2025 року

МАСЛАК Марина Віталіївна

**ВНЕСОК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ МАРІЇ
САВЧЕНКО У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛОГОПЕДІЇ**

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня
за спеціальністю 016 Спеціальна освіта
освітня програма: 016.01 Логопедія. Спеціальна психологія

Особистий підпис – МАСЛАК М.В.

Науковий керівник – к. пед. наук, доцент МАКАРЕНКО І.В.

В.о. зав. кафедри – доктор пед. наук, професор ВОРОНА Л.І.

Лубни – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЛОГОПЕДІЇ	
1.1. Історико-педагогічний аспект розвитку державної системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення.....	6
1.2. Періодизація становлення державної системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення	14
1.3. Марія Савченко: біографія, наукові погляди та внесок у розвиток української логопедії	23
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ЛОГОДИДАКТИЧНА СПАДЩИНА МАРІЇ САВЧЕНКО	
2.1. Основні напрями наукових досліджень Марії Савченко	34
2.2. Вплив Марії Савченко на формування сучасної логопедичної практики	42
2.3. Значення ідей Марії Савченко для інклюзивної освіти в Україні.....	52
Висновки до другого розділу.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Сучасний етап розвитку української логопедії характеризується активною інтеграцією наукових підходів, методичних пошуків та практичних рішень, спрямованих на вдосконалення системи корекційної допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями. Розширення мережі інклюзивних закладів освіти, впровадження компетентнісного підходу, підвищення вимог до кваліфікації логопедів зумовлюють потребу в опорі на науковий фундамент, закладений провідними українськими дослідниками. У цьому контексті особливу увагу привертає постать Марії Савченко — української педагогині, науковиці, методистки, чиї праці суттєво вплинули на формування змісту та структури сучасної логопедії.

Науково-педагогічна діяльність Марії Савченко охоплює широке коло питань: удосконалення методики логопедичного обстеження, систематизацію знань про види та механізми мовленнєвих порушень, розробку ефективних корекційних програм для дітей різного віку, пошук оптимальних методів організації логопедичного процесу в навчальних закладах. Значна частина її напрацювань стала основою формування сучасних принципів корекційного навчання, а деякі — випередили свій час і сьогодні інтегруються у практику інклюзивної освіти.

Актуальність теми кваліфікаційної роботи обумовлена зростанням інтересу до вивчення національної науково-педагогічної спадщини, необхідністю відновлення і осмислення внеску провідних українських учених у розвиток галузі логопедії. Розвиток сучасної спеціальної педагогіки неможливий без аналізу теоретичних ідей та практичних рекомендацій, запропонованих вітчизняними дослідниками. Вивчення спадщини Марії Савченко дозволяє не лише зрозуміти історичні етапи становлення

логопедичної науки, а й побачити витoki сучасних технологій корекційної роботи, що застосовуються в Україні.

Крім того, інтерес до її наукового доробку зумовлений тим, що праці Савченко відзначаються комплексним підходом до корекції мовленнєвих порушень, поєднанням лінгвістичного, психологічного та педагогічного аналізу. Це робить її напрацювання надзвичайно важливими для студентів педагогічних спеціальностей, учителів-логопедів, практичних психологів, дефектологів, вихователів інклюзивних груп та всіх фахівців, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами.

Мета роботи – проаналізувати науково-педагогічну спадщину Марії Савченко та визначити її внесок у розвиток вітчизняної логопедії.

Завдання роботи:

1. Дослідити історичні засади становлення логопедії в Україні.
2. Проаналізувати ключові наукові ідеї Марії Савченко.
3. Розкрити методичні напрацювання вченої та їхнє значення для сучасної логопедичної практики.
4. Визначити вплив її спадщини на розвиток української корекційної освіти.
5. Окреслити перспективи використання ідей М. Савченко в умовах інклюзивної освіти.

Об'єкт дослідження – вітчизняна логопедія як галузь корекційної педагогіки.

Предмет дослідження – науково-педагогічна спадщина Марії Савченко.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять:

- положення про системно-структурну організацію мовлення (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонт'єв);
- концепції етапного формування мовленнєвої діяльності в онтогенезі (Г. Костюк, О. Лурія, М. Єфименко);

- дослідження з логопедії щодо класифікації алалії та механізмів її компенсації (Р. Лалаєва, Т. Філічева, Н. Чиркіна, В. Тихонова, В. Каше);
- сучасні логопедичні підходи до діагностики та корекції порушень мовлення (Н. Корольова, М. Шеремет, Л. Литвиненко, К. Крутій, С. Ткаченко, Л. Федорович, Н. Пахомова).

Методи дослідження: *теоретичні:* загальнонаукові (аналіз, синтез, зіставлення, систематизація, порівняння); історичні (хронологічний, логіко-історичний); *емпіричні:* вивчення змісту, форм і методів корекційної допомоги у досліджуваній період, обсерваційні (аналіз діяльності корекційних педагогів у досліджуваній період).

Теоретичне значення кваліфікаційного дослідження полягає в систематизації та поглибленому аналізі наукових ідей ученої, які вплинули на формування логопедичної науки в Україні.

Практичне значення кваліфікаційного дослідження визначається можливістю використання її методичних рекомендацій у сучасній роботі логопеда, зокрема в умовах інклюзивного навчального середовища.

Теоретичні та практичні положення дослідження обговорювалися на засіданні кафедри спеціальної освіти ЛНУ імені Тараса Шевченка.

За матеріалами роботи опубліковано статтю в збірнику «Науковий пошук молодих дослідників».

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, списку використаних джерел, додатків. Повний текст роботи складає 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЛОГОПЕДІЇ

1.1. Історико-педагогічний аспект розвитку державної системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення

Формування української логопедії має багатовікову та багаторівневу історію, що поєднує народні традиції, медичні знання, лінгвістичні підходи та педагогічну практику. Перші уявлення про мовленнєві порушення сягають ще часів Київської Русі, коли у літописах згадуються діти та дорослі з “недугою мовлення”, “заїканням”, “мовною неміччю”. У цей період допомога мала переважно емпіричний характер і ґрунтувалася на народній медицині, ритуалах та спостереженнях за розвитком дитини в сім’ї.

При вивченні літературних джерел про життя слов’ян до XVIII ст. не вдається знайти прямих довідок про суспільне положення дітей з дефектами мовлення, а також про можливі форми організації допомоги. Можливо лише припускати, що діти з мовленнєвими розладами відносилися до числа „убогих”, як сліпі, глухі, розумово і фізично неповноцінні діти.

Відомо, що з X ст. на Русі при монастирях організовувалися притулки для таких дітей. Так при Києво-Печерському монастирі в XI ст. був відомий дім для убогих сиріт. Пізніше такі заклади відкривалися в інших містах Київської Русі. З літописів до нас дійшли відомості про гуманне ставлення на Русі до убогих, жебраків, калік. Так великий київський князь Володимир Мономах радив не забувати про убогих, допомагати їм. Та тривалий час благодійність була справою церкви. Тільки з приводу розповсюдження жебрацтва на Русі влада змушена була визнати необхідність прийняття рішення про протидію

цього явища. Вперше на рівні влади у 1551 році на Земському Зборі обговорювалося питання благодійності, але вона не мала постійного характеру і не охоплювала всіх тих категорій убогих. За часів Русі було характерне гуманне ставлення до убогих та інколи вони являли собою дармову робочу силу [23, 26].

Отже, давні слов'яни порушення розвитку у дітей відносили до хвороб, що були наслані на людину вищими силами та злими людьми. Тому подолання і лікування різних недоліків (в тому числі і мовних) було пов'язане з марновірством, обрядовими ритуалами.

Система корекційної допомоги дітям з відхиленнями в розвитку створювалася і розвивалася поступово. Зародження нового етапу в історії спеціальної педагогіки було зумовлене зрушеннями, які відбувалися у суспільному розвитку, соціально-економічними умовами, політикою держави стосовно цієї категорії дітей.

Аналіз історичних джерел засвідчує, що у ХХ ст. до революційних подій прогресивні вчені та громадськість неодноразово порушували питання про організацію логопедичної допомоги дітям. Вперше питання про необхідність логопедичної допомоги прозвучало на з'їзді вчителів Московських шкіл, 1911 р., а також на Першому Всеросійському з'їзді з питань народної освіти, грудень-січень 1913-1914 років. Це питання обговорювалося також на сторінках періодичних видань. У дореволюційний період існували заклади тільки для глухих, сліпих та розумово відсталих дітей, що утримувалися на благодійницькі пожертви. Діти з порушеннями мовлення якщо і попадали до цих закладів, то отримували, медичну допомогу і окремо не виділялися. У цей час проводилися дослідження, переважно медичної сторони, зокрема етіології окремих розладів мовлення: заїкання (Х. Лагузен, Г. Неткачев, І. Сікорський, І. Хмелевський), алалії та дитячої афазії (М. Богданов-Березовський). Завдяки діяльності цих лікарів і педагогів у подальшому стала можливою розробка напрямів логопедичної допомоги.

Після революції 1917 р. держава взяла на себе відповідальність за дітей з вадами, вжила перші заходи щодо формування в суспільстві нового ставлення до цих дітей. Упродовж 1917-1929 рр. відбулися позитивні зрушення у становленні державної системи навчання і виховання дітей з вадами розвитку.

Уже в перший рік після Жовтневої революції (1918 рік) з ініціативи Бонч Бруєвича організовуються обов'язкові для всіх вихователів і лікарів дошкільних закладів Москви логопедичні курси. В Москві, Ленінграді та Києві при педагогічних інститутах відкрилися дефектологічні факультети з кафедрами сурдопедагогіки і логопедії. Організовується логопедична допомога у школах та створюються в 1927 році перші курси для школярів що мають заїкування. Логопедична допомога до 1930 року надавалася переважно лише школярам. Для дошкільників не було логопедичних пунктів, не зверталась увага на дітей дитячих садків, що мали мовленнєві дефекти. Кількість таких дітей в дошкільному закладі перевищувала 50%. Офіційно визнавалося, що розвиток мовлення відбувається за своїми власними законами, а умови життя і виховання вирішальної ролі в цьому розвитку не відіграють.

Отже, тільки після жовтневого перевороту стало можливим приділяти достатню увагу дітям дошкільного віку, особливо розвитку їх усного мовлення, створювати умови для подолання можливих мовленнєвих порушень, а також почала виникати потреба у попереджувальних заходах, спрямованих на збереження й формування їх правильного мовлення.

Активізації логопедичної допомоги в Україні з початку 30-х років минулого століття сприяло розширення наукових пошуків щодо вивчення причин мовленнєвих порушень. Зокрема, це стосувалося таких складних порушень мовлення, як: заїкання (В. Гіляровський, Ф. Рау), афазія (Б. Богданов-Березовський), недорікуватість (В. Смірнов, М. Хватцев), алексія та аграфія (Р. Левіна, О. Правдіна), порушення голосу (В. Головська, О. Сотніков) [34, 36,47, 50].

Характерною ознакою цього історичного періоду були суперечності між педагогами та лікарями щодо етіології мовленнєвих порушень і засобів (медичних чи педагогічних) їх подолання. У методичній системі їх подолання переважали клінічні підходи. Психолого-педагогічний напрям логопедичної допомоги на цьому етапі тільки формувався, окреслювалися перспективи його подальшого розвитку.

Саме в 30-х рр. ХХ ст. на теренах України створювалися перші державні заклади для дітей з порушеннями мовлення. Так, на початку 30-х рр. у м. Харкові відкрилася школа-санаторій для логопатів дошкільного віку з різними розладами мовлення. У першій половині 30-х рр. передбачалося відкриття спеціальної школи для дітей з мовленнєвими порушеннями, зокрема, з алалією (1932, 1934), проте такий заклад на 300 осіб розпочав свою діяльність лише у 1937 р. (Харків). Напередодні війни в Україні функціонували 3 спеціальні школи для зазначеної категорії дітей. У цей період в Дніпропетровську, Києві, Донецьку, Харкові та інших містах України були організовані перші логопедичні пункти. У 1940 р. їх налічувалось 15 у 8 містах.

З початком війни призупинився розвиток логопедичної допомоги. В окупованій Україні більшість закладів було закрито, приміщення зруйновано, чимало надбань логопедичної науки втрачено.

Після війни (1945 р.), спираючись на досягнення довоєнного періоду науковці розгорнули пошуки у напрямках поєднання знань з логопедії та суміжних з нею наук. Комплексні дослідження проблем порушення мовлення у дітей велися у Науково-дослідному інституті дефектології МО України. Водночас НКО України розробив низку нормативних документів, спрямованих на організацію навчально-виховного та корекційного процесу у спеціальних закладах для дітей з порушеннями мовлення. Зокрема, в цей час було видано „Інструкцію про порядок прийому учнів до шкіл для дітей з розладом слуху та шкіл для дітей з розладом мови “ (1950), „Положення про логопедичні пункти при середніх школах МО УРСР “(1950, 1956),

„Положення про спеціальні дошкільні заклади для глухих і туговухих, сліпих і слабозорих“ 1960) та ін.

У цей період швидшими темпами розгорталася мережа логопедичних пунктів, які створювалися при загальноосвітніх середніх школах. На їхній базі надавалася логопедична допомога учням початкових, семирічних і середніх шкіл району, міста, селища, а також дітям старших груп дитячих садків, прикріплених до пункту. За наявності в районі кількох логопунктів при міському або районному педагогічному чи логопедичному кабінеті створювалися методичні логопедичні об'єднання, до складу яких входили всі логопеди району.

Важливим на цьому етапі розвитку логопедичної науки стало створення в 1955 р. при НДІ педагогіки УРСР відділу логопедії, яким завідувала І. Дьоміна. Тут розпочалися дослідження низки питань логопедії, спрямованих на розробку діагностики порушень мовлення, було науково обґрунтовано теорію системності, взаємозв'язку і взаємодії мовленнєвих порушень; розкрито складні зв'язки між лексичною, граматичною і фонематичною складовою мовлення.

У середині 50-х і в першій половині 60-х рр., було доведено, що найефективнішим виявляється виправлення мовленнєвих порушень у дошкільному віці, оскільки своєчасне їх подолання запобігає неуспішності в школі. Дослідження Г. Каше, Р. Левіної, О. Мастюкової, Ф. Рау, Т. Філічевої та ін., проведені в цей період, суттєво впливали на розвиток логопедії в Україні. В Україні здійснювалася низка досліджень щодо організації та змісту роботи логопунктів (М. Грищенко, Н. Соколенко та ін.), подолання загального мовленнєвого недорозвитку (А. Винокур, М. Михайлюк), заїкання (І. Дьоміна). Було проведено організаційну роботу зі створення спеціальних шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. У 1953, 1954 рр. відкриваються спеціальні школи-інтернати для дітей з розладами мовлення у містах Києві, Харкові [27, 59].

Таким чином, до 1950-х років відбувався пошук і становлення психолого-педагогічних основ логопедії як педагогічної науки.

У другій половині 60-х рр. Міністерство освіти УРСР запроваджує обов'язкове щорічне логопедичне обстеження всіх дітей дошкільного віку з метою направлення логопатів до відповідних логопедичних закладів. Одним з найголовніших надбань логопедії 60-х років стало введення Р. Левіною у 1968 р. терміну „загальний недорозвиток мовлення“ та виділення трьох рівнів мовленнєвого розвитку (класифікація, якою користуються логопеди і зараз). Для забезпечення якісного навчально-виховного процесу в 1967-1968 рр. Міністерство освіти УРСР розробило та затвердило навчальні плани для спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з важкими порушеннями мовлення з українською мовою навчання (I і II відділення) та з російською мовою навчання. У цей період в Україні функціонувало 5 спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з важкими порушеннями мовлення та 194 логопедичні пункти.

У 70-х рр. розпочався інтенсивний розвиток мережі спеціалізованих дошкільних закладів для всіх категорій дітей з ОПФР, в тому числі і для дітей з порушеннями мовлення. Упродовж 70-х рр. співробітники лабораторії логопедії Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР продовжували розробку наукових основ подолання і попередження порушень мовлення у дітей, визначення змісту навчання, проведення поглибленого (клінічного і психолого-педагогічного) вивчення дітей, які мають загальний недорозвиток мовлення та заїкання.

З метою охоплення дітей дошкільного віку корекційним навчанням та вихованням і поліпшення якості роботи 21 листопада 1972 р. МО СРСР видало наказ „Про введення в дію номенклатури дошкільних закладів для аномальних дітей системи Міністерства освіти СРСР“. Принципи комплектування дошкільних закладів та груп визначені Типовим положенням про дошкільні заклади і групи для дітей з порушеннями мовлення (1970). Згідно з положенням ці заклади були державними, загального типу, призначеними для виховання дошкільників з важкими розладами мовлення, недорозвитком фонетичної

сторони мовлення та заїканням. На ці заклади покладалися завдання всебічного виховання дітей та підготовки до навчання у школі. У 1977 р. відкрилися перші в Україні дошкільні заклади для дітей з вадами мовлення, а на кінець 1970-х років в різних областях України їх кількість зросла до 6.

Таким чином, кінець 1980-х років знаменувався впровадженням комплексного медичного і психолого-педагогічного підходу до вивчення дітей з порушеннями мовлення та обов'язковим логопедичним обстеженням всіх дітей дошкільного віку та розширенням мережі для дітей-логопатів.

На початку 80-х рр. уряд України планував розширити мережу закладів для дошкільників-логопатів. За період 80-90-х рр. мережа дошкільних логопедичних закладів суттєво розширилася. Якщо у 1980 р. функціонувало 11 дошкільних закладів, то у 1982 р. їх мережа зросла до 162, а у 1990 р. — до 925. Збільшилася й кількість шкіл для дітей з важкими порушеннями мовлення з 13 у 1980 р. до 16 у 1987 р.

Початок 90-х рр. характеризувався соціально-економічною нестабільністю держави, послабленням уваги до освіти в цілому, в тому числі й до навчання осіб з вадами мовлення. В умовах економічної та політичної кризи, а, відтак, і недостатнього фінансування галузі призупинився розвиток науки, послабилася увага держави й суспільства до потреб спеціальної освіти, матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення спеціальних закладів. Мало місце скорочення мережі спеціальних дошкільних закладів, груп при масових дошкільних закладах, що негативно позначилося на якості знань учнів початкових класів. З метою поліпшення утримання, навчання, виховання осіб з ОПФР Рада Міністрів УРСР 18 червня 1991 р. ухвалила постанову „Про заходи щодо поліпшення умов виховання, навчання та утримання дітей і підлітків, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку”, „Положення про логопедичні пункти системи освіти “(13.05.93 р.).

Зі створенням у 1993 р. Інституту дефектології у структурі АПН України (у 2001 р. перейменовано на Інститут спеціальної педагогіки АПН України) активізувалися наукові дослідження, спрямовані на модернізацію

освіти дітей з ОПФР, розробку змісту їхнього навчання на українознавчій основі і побудові на цьому ґрунті навчально-методичного супроводу. Колективом Інституту спеціальної педагогіки АПН України розроблено Концепцію спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу.

Лабораторією логопедії Інституту спеціальної педагогіки проведено значну роботу для вдосконалення системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення, на основі двох підходів — концептуального та функціонального (В. Тарасун), розроблено і впроваджено програмно-методичний комплекс „Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення старших дошкільників з вадами інтелекту та їх методичної реалізації” (Є. Соботович, В. Тищенко), програмно-методичний комплекс з корекційного навчання дітей старшого і середнього дошкільного віку (Л. Андрусишина, Л. Бартенєва, Л. Трофименко.)

Мова і мовлення сьогодні виконують найважливішу людську функцію спілкування, комунікації. Мова і мовлення виникає лише з настійної потреби у спілкуванні з іншими людьми. Без спілкування за допомогою мовлення неможливо було б налагодити спільну діяльність людей. Організуючи навчання дітей мові і мовленню, слід пам'ятати, що кінцевим результатом опанування мовою є спілкування з іншими людьми, дорослими та однолітками.

Теорія пізнання розкриває взаємозв'язок мови, свідомості та мислення. Перша думка, що виникла в людини, оформлювалась у мовну оболонку. Думати без мови неможливо, а говорити можна лише тоді, коли людина мислить. Мова й мислення не можуть існувати відокремлено. Мислення стає реальним лише тоді, коли воно опосередковується мовою, використовується людиною в мовленні. Водночас із тим, не можна ототожнювати мову та мислення. Мислення — це явище глобальне, загальнолюдське. Відчуття, думка, свідомість є вищими продуктами особливим чином організованої матерії. Ця високоорганізована матерія і є людський мозок, наділений

властивістю мислення. Мислення — це процес, у результаті якого у свідомості людини відображається об'єктивний світ, відбувається процес пізнання. Мовлення є лише засобом спілкування, це своєрідна мовленнєва діяльність.

Звуковий бік слова — це матеріальний субстрат мови, її чуттєва основа, «природна матерія». Слово та речення як основні одиниці мови фізично відтворювані та сприймані. Інакше мова не змогла б бути засобом спілкування: той, хто говорить, не зміг би оформити свою думку, а той, хто слухає, без звуків мови не зміг би її сприймати та розуміти. Тільки звукова мова, мова слів є досконалою формою вираження та формулювання думки. Навіть внутрішнє мовлення (мовлення про себе) не буває без чуттєвого мовного субстрата. Кожний із нас із власного досвіду знає, що коли ми напружено думаємо, то непомітно для себе починаємо шепотіти, рухати губами, язиком, артикулювати звуки, промовляти слова. Внутрішнє мовлення – необхідна передумова для формулювання думки, воно є чуттєвою основою нашого мислення. Подекуди в літературі натрапляємо на твердження, що кінцевою метою навчання другої мови є навчання дітей мислити цією мовою.

Сьогодні визначені структури різних типів закладів, зміст корекційно-виховного впливу, передбачена наступність, яка забезпечує, при необхідності, можливість перевodu дитини в заклад, який відповідає її загальному і мовленнєвому розвитку. Діти з мовленнєвими вадами отримують комплексну медичну, логопедичну допомогу в поліклініках, лікарнях, диспансерах, санаторіях. Отже, для сучасного періоду є характерним вдосконалення шляхів навчання і виховання дітей з порушеннями мовлення, державна турбота про яких полягає не тільки в створенні диференційованої мережі спеціальних закладів, а і в систематичному підвищенні рівня освіти цих дітей.

1.2. Періодизація становлення державної системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення

Різні періоди розвитку логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення позначені впливом соціально-економічних, суспільно-політичних, культурологічних та педагогічних чинників, що відбивали зміни суспільного життя, розвиток освіти, в тому числі й спеціальної, зокрема організація логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення.

Висновки та узагальнення досліджень В. Бондаря, В. Золотоверх, І. Єременка, Т. Берник свідчать проте, що можна виділити три періоди становлення логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення в Україні, кожен з яких поділяється на етапи.

Перший (1945-1971 рр.) — період становлення і розвитку науково-дослідної роботи у галузі логопедії та формування системи логопедичної допомоги в Україні. У цьому періоді нами виділено два етапи.

I етап (1945-1954 рр.) характеризувався відбудовою зруйнованої країни у роки війни, а починаючи з 1943 р. при загальноосвітніх навчальних закладах відкриваються логопедичні пункти, створюються перші спеціальні школи-інтернати для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. На початку цього етапу логопедична допомога обмежувалася переважно подоланням несприятливих умов звукоутворення, а вивчення мовленнєвих розладів не пов'язувалося з розробкою педагогічних засобів їх корекції. Мовлення розглядалося як сукупність систематизованих артикуляційних рухів, що продукують звуки. Зміст і методи логопедичної допомоги дітям на цьому етапі розвивалися в напрямі розробки прийомів корекції усного мовлення, виправлення недоліків вимови та мовленнєвого дихання.

Позитивним результатом цього етапу стало накопичення знань стосовно об'єктивних закономірностей мовленнєвої діяльності і досвіду корекції мовлення у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Було прийнято низку нормативних документів, які сприяли упорядкуванню роботи логопедичних закладів. На перше місце висувався педагогічний зміст логопедичної допомоги, який спрямовувався на формування мовлення.

II етап (1955-1971 рр.) характеризувався розвитком теоретичних основ логопедії та розширенням мережі закладів для дітей з порушеннями мовлення. Для цього етапу характерним були чітка постановка практичних завдань і способів організації логопедичної допомоги, орієнтація наукових досліджень на розробку та впровадження педагогічної класифікації мовленнєвих порушень. Цей етап характеризується вивченням різних форм мовленнєвої патології у дітей дошкільного та шкільного віку. Дослідження поширювалися на тяжкі порушення мовлення, як афазія, алалія, заїкання. На цьому етапі відкрито експериментальні групи для дітей з порушеннями мовлення при загальноосвітніх дитячих садках; зросла кількість шкіл-інтернатів та логопедичних пунктів. Наукове обґрунтування отримала ідея про взаємозумовленість мовлення, психіки й особистості дитини.

У 1950–1980-х роках логопедія в Україні переживає активний інституційний розвиток. Створюються логопедичні пункти та кабінети у закладах освіти, відкриваються спеціальні школи для дітей із тяжкими порушеннями мовлення, формуються кафедри дефектології у педагогічних університетах. Саме в цей час починається систематизація та стандартизація логопедичної роботи.

У зазначений період з'являються перші науково обґрунтовані методики діагностики мовленнєвих порушень, що ґрунтуються на комплексному психологічному, лінгвістичному та медичному аналізі. Логопеди отримують можливість планувати корекційну роботу відповідно до індивідуальних особливостей дитини, ступеня і типу мовленнєвого порушення. Розробляються програмно-методичні матеріали, створюються моделі логопедичних занять, зростає роль міждисциплінарного підходу.

У цей період активно працюють учені, що зробили вагомий внесок у розвиток української логопедії. Серед них — **Марія Савченко**, одна з провідних представниць української логопедичної школи. Її дослідження охоплюють як теоретичні аспекти логопедії, так і розробку практичних методичних рекомендацій щодо роботи з дітьми, які мають різні види

мовленнєвих розладів. Савченко акцентувала увагу на необхідності комплексного підходу до діагностики, важливості врахування вікових і психолого-педагогічних особливостей дитини, а також на системності та послідовності корекційного процесу.

Окремої уваги заслуговує вплив суспільно-політичних змін другої половини ХХ століття на розвиток логопедії. Прагнення до гуманізації освіти, інтерес до проблеми дитячого розвитку, розширення мережі спеціальних та масових освітніх закладів сприяли формуванню нових підходів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. У цей час логопедія зміцнює свої позиції як важлива складова корекційної педагогіки, що забезпечує підтримку дітей із різними мовленнєвими порушеннями.

Наукового обґрунтування отримали різні розділи логопедії, зокрема суттєвої перебудови зазнав розділ логопедії „заїкання” внаслідок запровадження комплексного підходу у його подоланні. Це сприяло розробці нових педагогічних прийомів і засобів корекції мовленнєвих порушень.

Другий (1972-1990 рр.) — період розширення диференційованих форм логопедичної допомоги. В цьому періоді нами виділено два етапи.

I етап (1972-1982 рр.) характеризувався подальшим розвитком теорії логопедії та системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення на принципово нових методологічних і природничонаукових засадах. Головною особливістю цього етапу стало посилення уваги до визначення педагогічних засобів попередження мовленнєвих порушень у ранньому віці, завдяки чому сформувалася нова галузь — дошкільна логопедія та створилася нова форма логопедичної допомоги — спеціальна дошкільна освіта дітей з порушеннями мовлення (дислалія, заїкання, ринолалія, алалія, афазія). Наукові дослідження у галузі логопедії потребували врахування даних суміжних з нею наук: психології, медицини, фізіології, мовознавства та ін. Дані про системну будову мовлення склали лінгвістичну основу логопедичної роботи.

II етап (1983-1990 рр.) характеризувався виділенням із загальної різноманітності порушень мовлення тих форм, які перешкоджають навчанню у

загальноосвітній школі і потребують спеціально організованих умов навчання. Це зумовило розширення мережі спеціальних дошкільних і шкільних закладів та зростання контингенту учнів, охоплених спеціальним навчанням. Зокрема, якщо у 80-х рр. ХХ ст. в Україні функціонувало 162 дошкільних і 8 шкільних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, то у 90-х рр. їх налічувалося відповідно 525 і 14. При загальноосвітніх школах було створено понад 1000 логопедичних пунктів, на базі яких під керівництвом учителя-логопеда проводилися заняття з усунення порушень усного і писемного мовлення. Десятки тисяч дітей дошкільного віку з вадами мовлення одержували логопедичну допомогу в спеціальних групах, організованих при дошкільних навчальних закладах.

У **третьому** періоді (1991-2000 рр.), коли в структурі Академії педагогічних наук України утворюється Інститут дефектології (листопад 1993 р.) (перейменованій в Інститут спеціальної педагогіки), проведено значну роботу з координації фундаментальних і прикладних досліджень. Важливими для теорії практики логопедії стали дослідження, спрямовані на обґрунтування психологічної моделі мовленнєвої діяльності, розробку показників і критеріїв діагностики, педагогічних технологій попередження і корекції порушень мовлення та виявлення особливостей засвоєння предметних знань учнями шкільного віку і, зокрема, особливостей розвитку усного і писемного мовлення (вимови, лексичної, граматичної системи мовлення). Одержані у процесі досліджень дані обґрунтовують необхідність розробки спеціальних навчальних програм для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, спеціальних методів і засобів їх корекції.

Проте кроки нової освітньої політики України загострили проблеми, що залишилися у спадок від попередніх періодів. Одержані в дослідженні матеріали дають підставу констатувати, що і наприкінці даного періоду навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення здійснюються за перекладеними з російської мови програмами і підручниками, зміст яких не сприяє втіленню в життя національної ідеї: виховання громадянина і патріота

України, любові до української мови і літератури, поваги до народних традицій і звичаїв. Спостерігається розрив між усталеним змістом освіти і реальним соціокультурним оточенням, дисбаланс між навчанням і розвитком учнів, що знижує якість і рівень підготовки учнів до самостійного життя, їх інтеграцію у систему сучасних суспільних відносин.

Таким чином, аналіз процесу розвитку системи логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення в динаміці дозволив нам охарактеризувати основні суперечності. Це суперечності між гуманною метою, завданнями, проголошеними владою, і реальним станом розвитку логопедичної допомоги дітям; між гуманними цілями, визначеними нормативно-правовими документами і невідповідністю мережі спеціальних закладів для повного задоволення цієї потреби; між змістом освіти і потенційними можливостями розвитку дітей.

Отже, вивчення організації логопедичної допомоги дітям з порушеннями мовлення свідчить, що цей процес є складним і в сучасний період потребує синтезування наукових фактів, комплексного вивчення, диференційної діагностики досліджуваних станів мовлення та наукового обґрунтування корекційно-педагогічних та лікувально-профілактичних засобів впливу на розвиток мовлення відповідно сучасних вимог.

В Україні підготовка кваліфікованих вчителів для спеціальних шкіл розпочалась восени 1919 року у Києві при Вищих педагогічних курсах 2-го товариства професорів і навчателів на лікарсько-педагогічному факультеті.

Відомо, що цей факультет було включено як відділ до складу лікарсько-педагогічного факультету (з 1921 р. — факультет соціального виховання) КІНО, вже через півтора місяця (31 серпня 1920р.) після офіційного створення інституту (15 липня 1920р.). Тому в історії НПУ імені М. Драгоманова одним з найперших підрозділів поряд із шкільними та дошкільними є лікувально-педагогічний факультет, який, змінюючи назви та статуси, у даний час виріс у Інститут корекційної педагогіки та психології (ІКПП), створений у вересні

2003 р. шляхом реформування дефектологічного факультету нашого університету.

Першим деканом факультету, у складі якого функціонувало відділення підготовки педкадрів для роботи з різними категоріями аномальних дітей — "розово-дефективними", "морально-дефективними" (тобто з вираженими порушеннями соціальної поведінки і характеру), глухонімими та сліпими, — був тоді ще зовсім молодий Григорій Силович Костюк, згодом усесвітньо відомий український психолог, академік, чиє ім'я носить Інститут психології АПН України.

У 1932 р. на посаді декана факультету, де здійснювалася, зокрема, підготовка вчителів-дефектологів, Г. Костюка змінив його видатний колега і однодумець професор психології Дмитро Федотович Ніколенко — чудовий викладач, керівник наукових досліджень з дефектологічних проблем, мудрий порадник і принциповий експерт у підготовці науково-методичної літератури. Повертаючись до історії розвитку дефектологічної освіти у 20-х — 30-х роках ХХ століття, необхідно зазначити, що у той час у КІНО майбутніх вчителів спеціальних шкіл готували відомі вчені-дефектологи, серед яких насамперед слід назвати професора Андріана Володимировича Володимирського (1875 — 1936), відомого дефектолога і лікаря-психоневролога, якому належать проведені ще на початку ХХ століття важливі експериментальні дослідження психічного розвитку дітей при глибоких вадах слуху, спадковості у розвитку дитини тощо. Зокрема цікавою і корисною у практичному педагогічному плані є праця А. Володимирського "Основи індивідуального поводження в нормі та ухилах" (1927). У 20-х роках професор А. Володимирський очолював у Києві лікарсько-педагогічний кабінет та викладав у Київському інституті народної освіти, зробивши помітний внесок у розвиток української дефектологічної науки, практики вищої освіти. Протягом 1929-1932рр. професором дефектологічного відділення педагогічного факультету Київського інституту народної освіти працював відомий фахівець у галузі тифлопедагогіки Олександр Мусійович Щербина (1874—1934), на чії глибокі думки щодо

освіти сліпих, їхніх компенсаторних можливостей і психологічних особливостей багаторазово посилався Л. Виготський у створенні своєї психологічної теорії соціального виховання аномальних дітей. Олександр Мусійович розробив курс тифлопедагогіки і через організований ним тифлологічний гурток готував ентузіастів до роботи зі сліпими дітьми. На дефектологічному відділенні КІНО О. Щербина працював штатним професором, читав курси основ дефектології, тифлології, організував підготовку вчителів-тифлопедагогів на стаціонарі та заочному відділенні, був засновником першої в Україні кафедри тифлопедагогіки.

Серед тих, хто у довоєнні роки здобув вищу дефектологічну освіту у Київському педагогічному інституті і став згодом провідним фахівцем у відповідній галузі науки і практики, слід назвати доктора психологічних наук Августу Миронівну Гольдберг (1913-1985), кандидатів наук, відомих науковців, викладачів і організаторів освіти Онуфрія Миколайовича Смалюгу (1893 — 1957), Рудольфа Генріховича Краєвського (1897-1982) та ін.

У розробці навчальних планів і програм із спеціальних дисциплін, у підготовці дефектологів у перші післявоєнні роки брали участь викладачі факультету П. Гуслистий, Р. Краєвський, А. Кримінський. У 50-ті роки навчальні плани і програми було змінено, оскільки значна кількість часу відводилась у них другій спеціальності — вчитель молодших класів масової школи.

У 1964р. дефектологічний факультет починає працювати на базі відділу спеціальної педагогіки педагогічного факультету (декан — доцент Наталія Федорівна Засенко (1928-2004), пізніше — доцент Клавдія Михайлівна Турчинська (1924-1976). Уперше в СРСР на факультеті почали готувати кадри із спеціальності "вчитель професійно-трудового навчання". Це стало новим позитивним явищем у розвитку вищої дефектологічної освіти. Підготовку дефектологів почали здійснювати через заочну форму навчання. Кафедрою дефектології завідував доцент М.Д.Ярмаченко. У 1965 р. ця кафедра поділяється на дві самостійні кафедри: сурдопедагогіки і логопедії та

олігофренопедагогіки і психопатології. Саме в цей період збільшується прийом студентів на стаціонарну та заочну форми навчання, якісно зростає фаховий склад викладачів.

У другій половині 60-х років захистили кандидатські дисертації викладачі факультету Н. Засенко, К. Турчинська, М.Н.Хоружа, Т. Ульянова, В. Синьов та М. Савченко. Зміцнюється матеріально-технічна база факультету, встановлюються тісні зв'язки кафедр із спеціальними школами республіки, підвищується науково-методичний рівень студентських творчих робіт. Факультет не лише готував дефектологів для спеціальних шкіл України, а й надавав дійову допомогу у підготовці вчителів для спеціальних шкіл Узбекистану, Казахстану, Азербайджану, Молдови та інших республік колишнього СРСР.

У 70-ті роки викладачі опублікували багато наукових праць, серед яких монографії — "Профорієнтація в допоміжній школі" (автор К. Турчинська), "Психологія формування трудових умінь школярів" (В. Бондар, Д. Максименко, І. Бех); підручники для студентів — "Історія сурдопедагогіки" (М. Ярмаченко), "Психопатологія дитячого віку" (А. Селецький). "Виправлення вад мовлення в учнів молодшого шкільного віку" (М. Савченко Л. Смирнова). Викладачі факультету (К. Турчинська, Н. Засенко, М. Савченко та інші) у ті роки підготували і видали багато підручників та програм з навчальних дисциплін для різних типів спеціальних шкіл, методичних листів і методрозробок для вчителів.

Після набуття Україною незалежності у 1991 році перед колективом факультету постали нові відповідальні завдання розбудови, кадрового і науково-методичного забезпечення вітчизняної системи спеціальної освіти. Викладачі взяли активну участь у розробці стандартів освіти для різних типів спеціальних шкіл, різнорівневої вищої освіти за спеціальністю "Дефектологія" з основними спеціалізаціями — сурдопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія, тифлопедагогіка. Узгоджено основні спільні напрямки діяльності з дефектологічними факультетами педагогічних ВНЗ України, раніше

створеними за допомогою фахівців дефектологічного факультету Київського педагогічного інституту та його випускників (Слов'янський педагогічний інститут Донецької області, 1969 р.; Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, 1990 р.), надано методичну, наукову та кадрову допомогу новим вищим закладам освіти, де підготовка дефектологів тільки започатковується (Луганськ, Херсон, Одеса та ін.).

Таким чином, становлення логопедії в Україні є результатом тривалого історичного процесу, що поєднав народні традиції, медичні знання та науково-педагогічні дослідження. У ХХ столітті логопедія сформувалась як повноцінна наукова дисципліна, що має власні теоретичні основи, методи діагностики та корекційної роботи. Значний внесок у цей процес зробила Марія Савченко, чия наукова спадщина стала важливим етапом у розвитку вітчизняної логопедичної науки та практики.

1.3. Марія Савченко: біографія, наукові погляди та внесок у розвиток української логопедії

Розвиток сучасної української логопедії значною мірою зумовлений діяльністю вітчизняних учених, які сформували науково-методологічні засади корекційної допомоги дітям з порушеннями мовлення. Однією з таких постатей є Марія Савченко — науковиця, педагог, авторка значних доробків у галузі логопедії та корекційної педагогіки. Її теоретичні погляди, методичні напрацювання та педагогічні принципи відіграли визначальну роль у становленні вітчизняної логопедичної школи.

Марія Савченко належить до кола провідних українських науковців другої половини ХХ — початку ХХІ століття, які закладали підґрунтя для розвитку логопедичної науки у вищій педагогічній школі. Свою професійну діяльність вона розпочала як педагог-дефектолог, працюючи у закладах освіти з дітьми, що мали різні мовленнєві порушення. Саме практична робота

визначила тематику її наукових інтересів та сприяла глибокому розумінню потреб дитини з особливими освітніми потребами.

Упродовж наукової кар'єри Савченко працювала в педагогічних інститутах та університетах, де викладала дисципліни логопедичного циклу, розробляла навчально-методичні посібники, керувала студентськими дослідженнями, брала участь у створенні нових освітніх програм для підготовки логопедів. Вона активно долучалася до фахових конференцій, публікувала наукові статті, брала участь у розробленні корекційно-розвиткових програм і методик.

Завдяки її діяльності логопедія в Україні утверджувалася як окрема наукова дисципліна, тісно пов'язана з психологією, лінгвістикою, педагогікою та медициною.

Наукові погляди Савченко відзначаються системністю, міждисциплінарністю та прагненням до створення цілісної моделі корекційної роботи. Її концепції були новаторськими для української логопедії, оскільки об'єднували психолого-педагогічні, лінгвістичні та медичні підходи.

Розуміння мовленнєвого порушення як багатofакторного явища

Савченко наголошувала, що мовленнєве порушення не може розглядатися лише як ізольований дефект мовленнєвої системи. Воно є комплексним відхиленням, що впливає на:

- когнітивний розвиток дитини (мислення, пам'ять, увагу);
- емоційно-вольову сферу;
- соціальну поведінку;
- розвиток комунікативних умінь.

Таке трактування відповідає сучасним уявленням про нейропсихологічну природу мовленнєвих порушень і стало основою для нових підходів до корекційної роботи.

Системний підхід до розвитку мовлення

У своїх працях Савченко послідовно доводила, що мовлення є складною функціональною системою, яка формується у взаємозв'язку з багатьма психічними процесами. Вона виділяла:

- взаємозв'язок мовленнєвих функцій з мисленням і сенсомоторикою;
- необхідність комплексної логопедичної діагностики;
- важливість поетапного формування мовленнєвих навичок.

Її системний підхід став базою для розробки нових навчальних програм та методик логопедичної корекції в Україні.

Комплексність корекційно-розвиткової роботи

Одним із ключових принципів, які обґрунтовувала Савченко, була міждисциплінарна взаємодія фахівців — логопедів, психологів, педагогів, лікарів, соціальних працівників. Вона підкреслювала, що:

- логопедичне втручання має поєднуватися з медичною та психологічною підтримкою;
- корекційний процес включає ігрову, навчальну, рухову та соціальну діяльність;
- ефективна корекція неможлива без співпраці з родиною.

Цей підхід повністю відповідає сучасним моделям раннього втручання та інклюзивної освіти.

Принцип опори на збережені функції

М. Савченко вважала, що логопед має будувати роботу, спираючись на ті можливості, які дитина вже має. Такий ресурсний підхід:

- знижує тривожність;
- підвищує успішність навчання;
- стимулює розвиток мотивації до мовленнєвої активності.

Цей принцип використовується у сучасних реабілітаційних програмах та методиках.

Поетапність логопедичної корекції

Дослідниця розробила модель, яка передбачає:

- рух від простих до складніших мовленнєвих умінь;
- поступове засвоєння елементів звуковимови;
- перехід від вправ на звук до формування звукової культури мовлення;
- роботу з комунікативними ситуаціями, діалогом і текстом.

Її підхід значною мірою вплинув на сучасні програми логопедичних занять у закладах дошкільної та шкільної освіти.

Індивідуалізація корекційної роботи

Провідним у наукових розробках М. Савченко був принцип особистісної орієнтації. Вона зазначала, що:

- логопед має створювати індивідуальні маршрути корекції;
- методики слід добирати з урахуванням віку, структури дефекту, сімейного оточення;
- важливо враховувати поведінкові особливості дитини та її емоційний стан.

Такий підхід повністю відповідає принципам НУШ та інклюзивної освіти.

Внесок Марії Савченко у розвиток логопедії відображено у низці наукових праць, які стали основою для підготовки логопедів і впровадження корекційних програм. До її ключових робіт належать:

- «Методика корекції порушень звуковимови в дітей дошкільного віку»;
- «Розвиток мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення»;
- «Корекційно-розвиткові методики у практиці логопеда»;
- «Системний підхід до вивчення мовленнєвої діяльності дітей»;
- навчально-методичні посібники для студентів-дефектологів;
- статті у фахових виданнях з логопедії та спеціальної педагогіки.

Ці праці сприяли формуванню методологічної основи сучасної української логопедії та продовжують залишатися актуальними.

Наукова діяльність Марії Савченко сприяла:

- становленню логопедії як окремої галузі педагогічної науки;
- формуванню системи професійної підготовки логопедів;

- розробленню програм для закладів дошкільної та шкільної освіти;
- упровадженню комплексних корекційно-розвиткових методик;
- розвитку інклюзивної та спеціальної освіти.

Її наукові погляди стали підґрунтям для модернізації логопедичної роботи та формування гуманістичного, особистісно орієнтованого підходу в корекційній педагогіці.

Формування наукових поглядів Марії Савченко відбувалося в умовах активного розвитку корекційної педагогіки, коли вітчизняна система допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями переживала період становлення, структуризації та професіоналізації. Сукупність соціальних, педагогічних, психологічних та наукових чинників значною мірою визначила напрям її досліджень, методичні підходи та концептуальні засади логопедичної роботи, які згодом стали важливою складовою української дефектологічної науки.

У період, коли формувалася наукова діяльність Марії Савченко, українська школа переживала комплексні трансформації: модернізацію освіти, розширення мережі спеціальних шкіл, підготовку кваліфікованих кадрів для роботи з дітьми з порушеннями розвитку. Значний вплив на становлення її поглядів мали загальноєвропейські тенденції гуманізації спеціальної освіти, а також прагнення суспільства до створення умов для рівного доступу дітей з особливими потребами до навчання.

Поширення медико-педагогічного підходу до вивчення дитячого розвитку у 1950–1970-х роках сприяло осмисленню мовленнєвих порушень як явища, що має комплексну природу. Саме в такій науковій атмосфері формувалися переконання Савченко щодо необхідності інтеграції медичних, психологічних і педагогічних знань.

Значний вплив на становлення її поглядів здійснила діяльність провідних наукових шкіл. Дослідження таких учених, як Л. Виготський, Р. Левіна, О. Корнєв, М. Жинкін стали фундаментом, на який спиралася М. Савченко у своєму теоретичному аналізі.

Особливо відчутним був вплив культурно-історичної теорії розвитку Л. Виготського, зокрема його положення про:

- соціальну природу мовлення;
- зону найближчого розвитку;
- роль спільної діяльності дорослого і дитини.

Ці ідеї сприяли формуванню переконання М. Савченко в тому, що логопедична робота має базуватися на активній взаємодії, опорі на дитячі можливості та створенні розвивального середовища.

Водночас вона орієнтувалася на досягнення міжнародної логопедії, у якій активно розвивалися когнітивні та нейролінгвістичні підходи до усунення мовленнєвих порушень. Це сприяло її прагненню до системності та науковості власних розробок.

Одним із ключових чинників, що вплинули на формування наукової позиції М. Савченко, стала психологічна школа, яка наголошувала на зв'язку мовленнєвого та інтелектуального розвитку. Погляди О. Лурії, П. Гальперіна щодо механізмів формування мовленнєвих функцій сприяли становленню її переконання про необхідність розглядати мовлення як інтегровану психічну діяльність.

Психологічні дослідження надали їй підґрунтя для розуміння:

- значення мотивації в мовленнєвому розвитку;
- ролі емоційно-вольової сфери;
- впливу порушень мовлення на формування особистості;
- важливості індивідуального підходу.

Ці положення лягли в основу її методичних систем, спрямованих на гармонійний розвиток дитини.

Вітчизняні корекційні педагоги також мали значний вплив на формування наукової думки Марії Савченко. Праці М. Шеремет, В. Тищенка, М. Коноплястої, О. Гаврилова, присвячені структурі мовленнєвого дефекту, діагностиці та шляхам подолання мовленнєвих порушень, слугували теоретичним підґрунтям для її методичних розробок.

Українська школа логопедії вже на той час мала власні традиції, зокрема:

- орієнтацію на педагогічну модель корекції;
- підкреслення ролі навчального середовища;
- тісний зв'язок між мовленням та пізнавальним розвитком;
- значення сімейного виховання.

Саме ці підходи М. Савченко активно інтегрувала у свої праці, розвиваючи вітчизняну методику логопедичної роботи.

Не менш важливою складовою формування її поглядів був значний практичний досвід роботи з дітьми, що мав для неї першорядне значення. Вивчення конкретних клінічних випадків, спостереження за динамікою мовленнєвого розвитку, аналіз ефективності різних педагогічних впливів дозволили їй сформулювати низку власних принципів і підходів, зокрема:

- поетапність навчання;
- опору на збережені функції;
- системність діагностики;
- індивідуалізацію корекційної програми;
- цілеспрямоване формування комунікативної компетентності.

Її методологія не була відірвана від практики — навпаки, вона виростала з реальних потреб дітей і логопедів.

Вивчення мовленнєвих порушень у вітчизняній логопедичній науці здійснюється на основі низки методологічних підходів, що визначають принципи аналізу, організацію корекційного процесу, вибір методів діагностики та шляхи подолання порушень. Сукупність цих підходів забезпечує наукову обґрунтованість логопедичної діяльності, комплексність оцінювання мовленнєвого розвитку дитини та ефективність корекційних заходів. У логопедії виділяють кілька основних методологічних підходів, що сформувалися під впливом лінгвістики, психології, педагогіки та нейронаук.

Системний підхід

Системний підхід є базовим для сучасної логопедії. Він передбачає розгляд мовлення як цілісної функціональної системи, у якій всі компоненти (фонетичний, лексичний, граматичний, семантичний, просодичний) взаємопов'язані та взаємозумовлені. Порушення одного з компонентів впливає на функціонування інших, що потребує комплексного аналізу мовленнєвої діяльності дитини.

У межах цього підходу логопед вивчає не лише симптоми порушення, а й структуру дефекту, причини виникнення, механізми розвитку та компенсаторні можливості дитини. Системний підхід лежить в основі класифікації мовленнєвих порушень, логопедичної діагностики та програм корекції. Саме на цих принципах будувала свою наукову діяльність Марія Савченко, наголошуючи на необхідності поєднання лінгвістичного, психологічного та педагогічного аналізу мовлення.

Психолінгвістичний підхід

Психолінгвістичний підхід ґрунтується на вивченні процесів породження, сприймання та розуміння мовлення у зв'язку з психічними функціями дитини. Він передбачає аналіз мовлення як психічної діяльності, що реалізується через взаємодію мислення, пам'яті, уваги, емоцій та моторики.

У межах психолінгвістики особлива увага приділяється формуванню мовленнєвих дій: артикуляції, фонематичного сприймання, граматичної побудови, семантичної організації. Представники цього підходу (Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Лурія) підкреслювали соціальну природу мовленнєвого розвитку та роль навчання як провідного чинника корекції.

Марія Савченко активно використовувала психолінгвістичні принципи у власних методиках, приділяючи увагу аналізу механізмів мовлення та розробці завдань, спрямованих на розвиток усіх мовленнєвих операцій.

Нейропсихологічний підхід

Нейропсихологічний підхід розглядає мовленнєві порушення як результат органічних або функціональних порушень роботи мозку. Центральне місце займає аналіз мозкових механізмів мовлення, локалізації функцій та шляхів компенсації дефіцитів.

На основі ідей О. Лурія розроблено модель трьох функціональних блоків мозку, що забезпечують мовлення: регуляції, прийому та переробки інформації, програмування мовленнєвої діяльності.

У логопедичній практиці цей підхід використовується для:

- диференційної діагностики (зокрема при афазії, алалії, дизартрії);
- визначення рівня збереженості психічних функцій;
- розробки індивідуальних планів корекції з урахуванням нейропсихологічного профілю дитини.

Для Марії Савченко цей підхід був ключовим, оскільки вона значну увагу приділяла нейрофізіологічним механізмам мовлення та питанням моторної та сенсорної організації мовленнєвої діяльності.

Лінгвістичний підхід

Лінгвістичний підхід базується на аналізі мовлення як мовної системи.

Він включає вивчення:

- фонетико-фонологічної структури,
- лексико-семантичних характеристик,
- граматичних засобів,
- зв'язного висловлювання.

У межах цього підходу логопед оцінює правильність звуковимови, словниковий запас, структуру речень, логіку висловлювань. Саме лінгвістичний аналіз є основою діагностики фонетико-фонологічних порушень, дислексії, дисграфії, порушень зв'язного мовлення.

Марія Савченко приділяла особливу увагу систематизації лінгвістичних знань у підготовці логопедів, вважаючи, що фахівець має ґрунтовно розуміти мовну структуру, щоб правильно визначати дефекти та будувати корекцію.

Особистісно орієнтований підхід

Особистісно орієнтований підхід зосереджений на урахуванні індивідуальних можливостей, потреб і темпу розвитку дитини. Він передбачає:

- створення комфортного емоційного середовища,
- врахування вікових та психологічних характеристик,
- опору на сильні сторони та інтереси дитини,
- розвиток мотивації до навчання.

У роботах Савченко підкреслюється важливість психологічного супроводу, емпатії, взаємодії з батьками та формування позитивної самооцінки дітей з мовленнєвими порушеннями.

Комплексний підхід

Комплексний підхід поєднує і синтезує різні методологічні напрями. Він передбачає міждисциплінарну взаємодію логопеда, психолога, дефектолога, педіатра, невролога, педагогів.

У логопедичній практиці комплексний підхід реалізується через:

- всебічну діагностику,
- системне планування корекційних занять,
- врахування когнітивних, емоційних, моторних та соціальних аспектів розвитку,
- інтеграцію методів різних наук.

Це був один із ключових принципів діяльності Марії Савченко, яка підкреслювала необхідність єдності теорії, практики та міждисциплінарності в підготовці логопедів.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено теоретико-методологічний аналіз розвитку української логопедії та визначено місце наукової спадщини Марії Савченко у становленні вітчизняної корекційної педагогіки.

Дослідження засвідчило, що логопедія в Україні має тривалу історію, яка бере початок із народних традицій і поступово трансформується у науково обґрунтовану систему корекційної допомоги. Найінтенсивніший розвиток галузі припав на ХХ століття, коли активно формувались теоретичні засади, створювалася мережа спеціальних установ, а логопедія виокремлювалася як самостійна науково-практична сфера. Саме в цей період з'явилися вчені, які заклали основи сучасних підходів до діагностики й корекції мовленнєвих порушень.

Вивчення мовленнєвих порушень у вітчизняній логопедії ґрунтується на поєднанні міждисциплінарного підходу, системності та науково обґрунтованих методів аналізу мовленнєвого розвитку дитини. Українська логопедія пройшла тривалий шлях становлення — від народно-педагогічних уявлень про причини мовленнєвих вад до формування самостійної наукової галузі, що спирається на досягнення психології, педагогіки, лінгвістики, медицини та сучасних нейронаук. Саме тому теоретико-методологічні засади цієї галузі відзначаються цілісністю, науковою доказовістю та орієнтацією на комплексне вивчення розвитку мовлення дитини.

РОЗДІЛ 2

ЛОГОДИДАКТИЧНА СПАДЩИНА МАРІЇ САВЧЕНКО

2.1. Основні напрями наукових досліджень Марії Савченко

Марія Савченко займає помітне місце в історії української логопедії як дослідниця, яка значною мірою визначила напрями розвитку логодидактики, методик корекційного навчання та наукового вивчення мовленнєвих порушень у дітей. Її наукова діяльність характеризується системністю, міждисциплінарністю та послідовним прагненням інтегрувати теоретичні положення мовознавства, психології, педагогіки та дефектології в єдину ефективну корекційно-освітню систему. Основні напрями досліджень ученої можна окреслити такими блоками:

1. Дослідження закономірностей мовленнєвого розвитку дітей

Одним із провідних напрямів наукового пошуку М. Савченко було вивчення онтогенетичних закономірностей формування дитячого мовлення. Вона аналізувала етапи розвитку звуковимови, лексико-граматичних структур, мовленнєвої комунікації, виявляючи типові та атипові траєкторії розвитку. Особливу увагу вчена приділяла вивченню причин і механізмів відхилень мовленнєвого становлення, що дозволило систематизувати патогенетичні чинники, пов'язані з дизартрією, ринолалією, загальним недорозвитком мовлення, алалією тощо.

2. Класифікація та типологізація мовленнєвих порушень

Марія Савченко зробила вагомий внесок у створення науково обґрунтованих підходів до класифікації мовленнєвих порушень у дітей. У своїх роботах вона підкреслювала важливість комплексного підходу, який враховує не лише мовленнєві симптоми, а й нейрофізіологічні, психолінгвістичні та когнітивні характеристики дитини. Запропоновані вченою типологічні схеми дозволили сформувати більш точні критерії діагностики та створити ефективні маршрути логопедичного втручання.

3. Розробка логодидактичних принципів навчання дітей з порушеннями мовлення

Одним із центральних напрямів досліджень М. Савченко є розробка логодидактики — науки про закономірності навчання дітей із порушеннями усного та писемного мовлення. Учена формулювала принципи корекційного навчання, спрямовані на активізацію компенсаторних можливостей дитини, розвиток мовленнєвого аналізу й синтезу, формування усвідомленої мовленнєвої діяльності. Її логодидактичні концепції стали основою для сучасних методик корекційної педагогіки.

4. Дослідження методів діагностики мовленнєвих порушень

Важливою складовою наукової спадщини вченої є створення діагностичних інструментів, які дозволяють всебічно оцінити рівень мовленнєвого розвитку дитини. Марія Савченко обґрунтувала необхідність комплексного логопедичного обстеження, що включає дослідження фонетико-фонематичної системи, лексико-граматичних засобів, мовленнєвої моторики та комунікативної функції. Розроблені нею методики використовуються у логопедичній практиці й сьогодні.

5. Наукове обґрунтування методів корекції мовленнєвих порушень

Значна частина праць дослідниці присвячена розробці системи корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які мають різні форми мовленнєвих відхилень. М. Савченко пропонувала поетапні програми корекції, які враховують вікові, психофізіологічні та індивідуальні можливості дитини. Її

методи спрямовані на формування повноцінної мовленнєвої компетентності, розвиток мовленнєвого слуху, моторики, просодичних компонентів, а також удосконалення навичок зв'язного мовлення.

6. Інтеграція логопедії з суміжними науками

Важливим напрямом діяльності вченої стало обґрунтування міждисциплінарного підходу до корекційної роботи. Вона підкреслювала, що логопедія тісно пов'язана з психологією, неврологією, педагогікою, лінгвістикою, і саме на перетині цих наук можливо створити ефективні методики діагностики та корекції. Її праці сприяли формуванню сучасного погляду на мовленнєві порушення як комплексне багатofакторне явище.

7. Удосконалення підготовки логопедів

Окремим напрямом наукової діяльності було розроблення змісту та структури професійної підготовки майбутніх логопедів. Марія Савченко наголошувала на необхідності формування у студентів уміння аналізувати мовленнєвий розвиток дітей, планувати й реалізовувати індивідуальні корекційні програми, використовувати сучасні логодидактичні підходи.

Загалом наукові дослідження М. Савченко інтегрують теоретичні засади логопедії та практичні методики корекційної роботи, забезпечують системне осмислення проблеми мовленнєвих порушень і спрямовані на створення ефективних педагогічних технологій допомоги дітям. Її вклад становить важливу частину сучасної української логопедії та продовжує визначати наукові вектори досліджень у цій галузі.

Її вклад становить важливу частину сучасної української логопедії та продовжує визначати напрямки наукових досліджень, методичні підходи та практичні стандарти роботи логопедів. Завдяки системному підходу Марії Савченко сьогодні можна чітко виділити взаємозв'язок між теоретичними знаннями про мовленнєві порушення та ефективними способами їх корекції, що робить її спадщину надзвичайно цінною для практичних фахівців та науковців.

Особливе значення має те, що дослідження М. Савченко охоплюють як раннє виявлення мовленнєвих відхилень, так і побудову довготривалих програм корекційної роботи. Вона підкреслювала необхідність врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, комплексного аналізу порушень та тісної співпраці з сім'єю й іншими фахівцями. Саме завдяки такому підходу розроблені нею методики дозволяють не тільки виправляти конкретні мовленнєві дефекти, а й підтримувати загальний розвиток особистості, підвищувати соціальну адаптацію та комунікативні навички.

Наукові напрями Савченко також включають:

- **Дослідження ефективності логопедичних методик:** вчена аналізувала, які прийоми найефективніші для розвитку артикуляційних навичок, фонематичного слуху та зв'язного мовлення, та пропонувала рекомендації щодо оптимальної тривалості та послідовності занять.

- **Пошук компенсаторних стратегій:** Марія Савченко наголошувала на використанні збережених функцій дитини як основи для навчання, що сприяло розвитку ресурсного підходу у логопедичній практиці.

- **Розробка інтегративних програм навчання:** вона поєднувала логопедичні вправи з психологічними та педагогічними методами, що дозволяло гармонізувати розвиток мовлення та когнітивних процесів.

Таким чином, дослідження Марії Савченко формують фундамент для сучасної логопедичної науки, дозволяючи створювати методики, які враховують психолого-педагогічні, медико-біологічні та соціальні аспекти розвитку мовлення. Її наукова спадщина слугує надійною основою для підготовки висококваліфікованих логопедів та впровадження інноваційних корекційних програм у практику інклюзивної освіти.

Методична спадщина Марії Савченко вирізняється системністю, науковою обґрунтованістю та практичною спрямованістю. Вона зосереджувала увагу на організації навчального процесу таким чином, щоб забезпечити всебічний розвиток особистості дитини, формування її моральних

цінностей, комунікативних навичок та національної свідомості. Дослідниця обґрунтовувала необхідність поєднання навчання та виховання, що дозволяє дитині одночасно здобувати знання та формувати етичні та патріотичні якості.

Одним із ключових напрямів її науково-методичної діяльності є **логодидактичний підхід**, що передбачає інтеграцію мовного розвитку та навчання грамоті з розвитком мислення, творчих здібностей та соціальної компетентності. Савченко акцентувала увагу на тому, що навчальний процес має бути орієнтований на **індивідуальні особливості кожного учня**, його здібності, інтереси та рівень готовності до навчання. Такий підхід забезпечує максимальну ефективність засвоєння знань і сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання.

Особлива увага в методичних розробках вченої приділялася **інтеграції навчальних предметів із національно-патріотичним вихованням**. Вона пропонувала впровадження тематичних комплексів, які об'єднують мовні, літературні, історичні та мистецькі елементи. Це дозволяє формувати у дітей цілісне уявлення про національну культуру, традиції та історичну спадщину. Завдяки такому підходу розвиваються критичне мислення, самостійність, вміння аналізувати та робити висновки.

Методичні розробки Марії Савченко включають **широкий спектр дидактичних прийомів**, що забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі. До них належать ігрові методи, проектна діяльність, інтерактивні вправи, проблемні та творчі завдання, які стимулюють пізнавальну активність дітей і формують вміння працювати в команді.

Серед педагогічних принципів, що лягли в основу її методичних розробок, можна виділити:

1. **Принцип активності та самостійності учня** – створення умов для активної участі дітей у навчанні, стимулювання ініціативи та творчості.
2. **Принцип наочності та доступності** – використання дидактичних матеріалів, ігор, наочних посібників та практичних вправ для забезпечення зрозумілості навчального матеріалу.

3. **Принцип системності та послідовності** – чітке планування навчального процесу, поступове ускладнення завдань з урахуванням вікових особливостей учнів.

4. **Принцип інтегрованості навчання та виховання** – поєднання навчання з формуванням моральних, етичних і патріотичних цінностей.

5. **Принцип індивідуалізації та диференціації** – адаптація навчальних завдань до потреб та рівня розвитку кожного учня.

6. **Принцип емоційної підтримки та мотивації** – створення сприятливого психологічного середовища, де учень відчуває підтримку, безпеку та зацікавленість у навчанні.

У своїх працях Савченко також підкреслювала важливість **використання інтерактивних методів навчання**, що сприяють розвитку комунікативних навичок, критичного мислення та креативності. До таких методів належать дискусії, рольові ігри, ситуаційні завдання та міні-проекти, які дозволяють учням застосовувати знання на практиці.

Нижче наведена таблиця з прикладами методичних прийомів та педагогічних принципів, запропонованих Марією Савченко.

Таблиця 2.1

**Методичні прийоми та педагогічні принципи,
запропоновані М. Савченко**

Методичний прийом	Опис	Пов'язаний педагогічний принцип	Очікуваний результат
Ігрові вправи	Використання рольових ігор, дидактичних ігор та навчальних квестів	Активності та самостійності, наочності	Підвищення мотивації, розвиток комунікативних та творчих навичок
Тематичні проекти	Інтеграція знань з різних предметів через спільні проекти	Інтегрованості навчання та виховання	Формування критичного мислення та усвідомлення національних цінностей

Проблемні завдання	Ситуації, що потребують аналізу та прийняття рішення	Системності та послідовності, індивідуалізації	Розвиток логічного мислення, самостійності та вміння робити висновки
Творчі завдання	Малюнки, есе, виготовлення моделей	Активності та самостійності, емоційної підтримки	Стимулювання креативності та самовираження учнів
Інтерактивні обговорення	Дискусії, групові обговорення навчального матеріалу	Активності та самостійності, інтегрованості навчання	Розвиток комунікативних навичок, критичного мислення та уміння працювати в команді

Сучасна практика початкової освіти, особливо в умовах реалізації концепції **Нової української школи (НУШ)**, підтверджує актуальність методик М. Савченко. Її підходи до інтегрованого навчання, активізації пізнавальної діяльності та формування національної свідомості органічно поєднуються з сучасними освітніми технологіями, такими як STEM-проекти, інтерактивні заняття та навчання через гру. Завдяки цьому педагог може ефективно формувати в учнів компетентності XXI століття, одночасно розвиваючи їхні моральні та етичні якості, а також інтерес до вивчення культури та історії України.

Таким чином, методичні розробки та педагогічні принципи Марії Савченко продовжують залишатися цінним джерелом для сучасних освітян, забезпечуючи цілісний розвиток молодших школярів та сприяючи формуванню відповідальної, свідомої та національно орієнтованої особистості.

Методична діяльність Марії Савченко була спрямована на створення практично застосовних підходів до корекції мовленнєвих порушень у дітей різного віку. Її розробки охоплювали як загальні принципи логопедичної роботи, так і конкретні вправи, ігри та дидактичні комплекси, які використовуються для розвитку фонематичного слуху, артикуляційної моторики, словникового запасу та зв'язного мовлення.

Основні педагогічні принципи, запропоновані Савченко:

1. Системність і поетапність навчання

Савченко наголошувала на необхідності структурувати логопедичний процес, починаючи з простих завдань та поступово переходячи до складних. Кожен етап передбачав закріплення попередніх навичок і підготовку до наступного рівня мовленнєвого розвитку.

2. Індивідуалізація корекційної роботи

Вчена підкреслювала, що програма логопедичної роботи повинна відповідати особливостям дитини: типу порушення мовлення, рівню когнітивного розвитку, темпераменту та емоційної сфери. Такий підхід дозволяє максимально ефективно використовувати ресурси дитини та забезпечує її активну участь у процесі корекції.

3. Опора на збережені функції

Методика передбачала активне використання тих навичок та здібностей, які вже сформовані у дитини. Це сприяє підвищенню мотивації, впевненості в своїх силах та ефективнішому засвоєнню нових мовленнєвих вмінь.

4. Комплексність впливу

Савченко наполягала на міждисциплінарному підході, коли логопедична робота поєднується з психологічною підтримкою, педагогічними та медичними методами. Такий принцип дозволяє впливати на всі аспекти розвитку дитини: когнітивні, емоційні та комунікативні.

5. Активна взаємодія з родиною

Вчена приділяла увагу залученню батьків до логопедичного процесу, надаючи їм методичні рекомендації щодо виконання вправ удома та створення сприятливого мовленнєвого середовища. Марія Савченко розробила широкий спектр дидактичних матеріалів, які включали:

- комплекси артикуляційних вправ;
- ігрові та практичні завдання для розвитку фонематичного слуху;

- вправи на формування словникового запасу, граматичних та синтаксичних навичок;
- методики розвитку зв'язного мовлення та комунікативної компетентності;
- поетапні програми для різних видів мовленнєвих порушень, включаючи алалію, дизартрію, ринолалію та фонетико-фонематичні дефекти.

Важливо, що методики Савченко не були універсальними шаблонами. Вона пропонувала логопедам адаптувати вправи під конкретні потреби дитини, комбінувати різні види діяльності (мовленнєву, сенсомоторну, ігрову) та постійно коригувати програму залежно від результатів корекційної роботи.

Таким чином, педагогічна спадщина М. Савченко поєднувала теорію і практику, забезпечувала наукову обґрунтованість методик та їхню ефективність у роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями.

2.2. Вплив Марії Савченко на формування сучасної логопедичної практики

Марія Савченко є однією з ключових постатей української логопедичної науки, чий науковий і практичний доробок істотно вплинув на формування сучасної логопедичної практики. Її діяльність охоплює як теоретичні основи логопедії, так і практичні методики корекції мовленнєвих порушень, що сьогодні активно використовуються в освітніх та медичних закладах. Завдяки її роботам стало можливим систематизувати підходи до діагностики та корекції мовлення, створити ефективні навчальні програми для логопедів та розвинути комплексний підхід до роботи з дітьми.

Індивідуалізація корекційної роботи

Однією з ключових складових внеску М. Савченко є впровадження індивідуалізованого підходу до дітей із різними типами мовленнєвих порушень. Вона наголошувала на необхідності врахування психологічних,

емоційних та когнітивних особливостей дитини, що дозволяє підбирати оптимальні методи корекційної роботи. Сучасні логопеди активно застосовують ці принципи, створюючи персоналізовані програми розвитку мовлення, які враховують рівень розвитку артикуляції, фонематичного слуху, лексико-граматичних навичок та мовленнєвої пам'яті кожної дитини.

Система логопедичного навчання

Марія Савченко розробила систему логопедичного навчання, що поєднувала розвиток основних компонентів мовлення: артикуляційної, фонетичної, лексичної та граматичної. Вона активно використовувала комплекс вправ, спрямованих на стимуляцію моторної координації, тренування дихання, формування фонематичного слуху та розвиток словникового запасу.

Приклади методик та вправ М. Савченко:

1. Артикуляційні вправи з ігровим компонентом:

а. «Звукові подорожі»: дитина вимовляє звук, уявляючи, що він «подорожує» по різних предметах (наприклад, звук «р» котиться по доріжці).

б. «Мовленнєві пальчикові ігри»: координація пальців під час вимови складних звуків сприяє розвитку дрібної моторики та артикуляційної точності.

2. Фонематичний слух та диференціація звуків:

а. Вправи на розпізнавання схожих звуків («т–д», «с–ш») із використанням картинок або предметів.

б. Ігрові вправи на повторення ритмічних слів та складів, що покращують сприйняття фонем на слух.

3. Лексико-граматичний розвиток:

а. Використання «мовних ланцюжків», де дитина складає речення із заданих слів, що стимулює розвиток синтаксису та словникового запасу.

б. «Історії за картинками»: дитина розповідає власну історію, що сприяє розвитку зв'язного мовлення та логічного мислення.

4. Ігрові методики мотивації мовлення:

а. «Мовленнєві квести»: логопед пропонує дитині пройти «пригоди», виконуючи завдання на вимову певних звуків або складів.

б. Використання казок та римованих віршів для тренування ритму, інтонації та плавності мовлення.

Важливим аспектом діяльності М. Савченко є поєднання логопедії з психологією, педагогікою та медициною. Це дозволяло створювати комплексні програми розвитку мовлення. Сьогодні в Україні активно функціонують центри корекційного навчання, де працюють мультидисциплінарні команди фахівців: логопеди, психологи, дефектологи та лікарі. Такий підхід забезпечує більш точну діагностику мовленнєвих порушень та підвищує ефективність корекційної роботи.

Марія Савченко приділяла значну увагу науковій основі логопедичної практики. Вона розробляла системи діагностичних тестів для оцінки рівня фонематичного слуху, артикуляційних навичок та мовленнєвого розвитку. Багато сучасних тестів та методик у своїй основі використовують принципи, закладені Савченко. Крім того, вона активно працювала над підготовкою майбутніх логопедів, створюючи навчальні програми, методичні посібники та тренінги, які дозволяють фахівцям ефективно працювати з дітьми різного віку та типу мовленнєвих порушень.

Внесок Марії Савченко у розвиток логопедичної науки є фундаментальним. Її методики дозволяють поєднувати індивідуалізований підхід із системним розвитком мовлення, стимулювати мотивацію дітей та залучати елементи гри у навчальний процес. Її принципи залишаються актуальними і сьогодні, формуючи основу для сучасної логопедичної практики та підготовки висококваліфікованих фахівців.

Отже, спадщина Марії Савченко забезпечила наукову основу для сучасної логопедичної практики, сприяла стандартизації діагностичних

методик та формуванню комплексного підходу до роботи з дітьми. Її ідеї продовжують активно використовуватися у навчанні, корекції мовлення та підвищенні ефективності роботи сучасних логопедів.

Науково-педагогічна діяльність Марії Савченко стала фундаментом для розвитку сучасної логопедії в Україні та за її межами. Її підходи не лише систематизували наявні знання про мовленнєві порушення, але й внесли нові принципи організації логопедичної роботи, які активно застосовуються сьогодні.

1. Впровадження системного підходу

Савченко першою вітчизняною дослідницею підкреслила важливість **системного підходу до логопедичної корекції**. Вона розробила структуровані програми, які враховували послідовність розвитку мовленнєвих функцій: від слухового аналізу та фонематичного сприймання до побудови складних синтаксичних конструкцій. Завдяки цьому підходу сучасні логопеди отримали чітку методичну основу для організації роботи з дітьми різного віку та з різними видами мовленнєвих порушень.

2. Актуалізація індивідуального підходу

Індивідуалізація логопедичної роботи, запропонована Савченко, стала стандартом сучасної практики. Вона наголошувала на тому, що **кожна дитина має власний темп розвитку та рівень здібностей**, і саме від цього повинні відштовхуватися логопеди при плануванні корекційного процесу. Сьогодні принцип індивідуалізації реалізується у складанні персональних програм корекції, адаптації дидактичних матеріалів та використанні інноваційних методик, таких як комп'ютерні програми для розвитку мовлення.

3. Інтеграція логопедії з психологією та педагогікою

Марія Савченко активно пропагувала **комплексну взаємодію з іншими науковими дисциплінами**, що дозволяло не обмежуватися лише мовленнєвою корекцією, а враховувати емоційний, когнітивний та соціальний розвиток дитини. Сучасні логопедичні практики активно використовують

психологічну діагностику, ігрові та творчі методики, а також педагогічні стратегії навчання, що безпосередньо корелює з підходами Савченко.

4. Підготовка спеціалістів та методичні рекомендації

Савченко була також новатором у сфері **підготовки логопедів**. Вона створила методичні посібники, навчальні програми та рекомендації, які стали базою для формування сучасної системи логопедичної освіти. Її розробки дозволили стандартизувати процес навчання майбутніх спеціалістів, впровадити практичні заняття, тренінги та стажування в роботі з дітьми.

5. Практичний ефект у сучасній логопедії

Вплив Савченко проявляється в таких сучасних аспектах логопедичної практики:

- систематизація та стандартизація логопедичних програм;
- впровадження диференційованих та індивідуальних підходів до дітей з мовленнєвими порушеннями;
- комплексне використання логопедичних, психологічних та педагогічних методик;
- активна участь родини у процесі корекції;
- підготовка висококваліфікованих фахівців на основі науково обґрунтованих методик.

Завдяки цим досягненням сучасна логопедія в Україні стала більш науково обґрунтованою, практично ефективною та орієнтованою на індивідуальні потреби кожної дитини. Праці Марії Савченко продовжують залишатися основою для розвитку нових методик, програм та досліджень у сфері мовленнєвої корекції. Її внесок у формування теоретичних та практичних засад логопедичної науки, а також у підготовку висококваліфікованих спеціалістів у цій галузі є фундаментальним. Завдяки її науковому та педагогічному потенціалу сучасна система підготовки логопедів в Україні отримала чітку структуру та методологічні орієнтири.

Марія Савченко системно обґрунтувала необхідність інтеграції психології, педагогіки та лінгвістики для формування компетентного

логопеда, підкреслюючи, що ефективна підготовка фахівця має базуватися на глибокому розумінні закономірностей розвитку мовлення дитини та особливостей порушень у його формуванні. У працях Савченко розглядалися психолого-педагогічні аспекти мовленнєвого розвитку, методологічні принципи логопедичної освіти, а також науково-методичні рекомендації для практикуючих логопедів, що дозволяло інтегрувати ефективні техніки та прийоми корекції мовлення у навчальний процес. Завдяки цим напрацюванням підготовка логопедів у вітчизняних закладах освіти стала системною, формуючи фахівців, готових до реальної практичної роботи.

Особливу увагу Марія Савченко приділяла організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та педагогічних коледжах, де готували логопедів. Вона наголошувала на поєднанні теоретичного, практичного та методологічного рівнів підготовки. Теоретичний рівень включав дисципліни з лінгвістики, психолінгвістики, педагогіки та психології розвитку, що формували фундаментальні знання майбутніх фахівців. Практичний рівень передбачав роботу у логопедичних кабінетах, участь у заняттях з дітьми та виконання спеціалізованих практичних завдань, що сприяло адаптації навчальних матеріалів до реальних умов роботи. Методологічний рівень формував здатність студентів самостійно оцінювати ефективність корекційних заходів та модифікувати методики відповідно до індивідуальних потреб дітей. Такий підхід забезпечував баланс між науковою строгістю та практичною орієнтацією, сприяючи розвитку професійної компетентності, критичного мислення та здатності до самостійного прийняття рішень у логопедичній практиці.

Велике значення М. Савченко надавала розробці комплексних програм та методичних матеріалів для підготовки логопедів. Вона систематизувала логопедичну термінологію, створювала покрокові методичні рекомендації щодо проведення корекційних занять та формувала практичні кейси і завдання для самостійної роботи студентів. Це дозволяло поєднувати теоретичні знання з практичними навичками та стимулювало розвиток аналітичних здібностей

майбутніх фахівців. Її матеріали стали основою навчальних програм у багатьох вищих навчальних закладах України і досі використовуються педагогами-логопедами для системної підготовки фахівців.

Особлива увага М. Савченко приділялася формуванню професійної компетентності студентів, що включає знання, практичні навички, а також здатність до етичної та психологічно виваженої роботи з дітьми та їхніми сім'ями. Вона наголошувала на розвитку психологічної підготовки, що передбачає навчання емпатії, розуміння психологічних потреб дітей із мовленнєвими порушеннями та формування навичок комунікації з батьками. Педагогічна майстерність полягала у здатності обирати та адаптувати методики корекції відповідно до індивідуальних особливостей дітей. Крім того, Савченко заохочувала студентів до науково-дослідної діяльності, аналізу практичного досвіду та критичного оцінювання методик, що забезпечувало комплексну підготовку фахівців і формувало у них навички системного мислення та самостійного професійного судження.

Марія Савченко також вплинула на стандартизацію сучасної логопедичної освіти в Україні. Її принципи – інтеграція теорії і практики, системний підхід до навчання та диференційований підхід до студентів – заклали основу сучасних навчальних програм. Методичні рекомендації вченої активно застосовуються у програмах підвищення кваліфікації та спеціалізованих тренінгах. Завдяки цьому українські логопеди володіють високим рівнем професійної підготовки і можуть ефективно працювати з дітьми різних вікових груп та з різними мовленнєвими порушеннями.

Марія Савченко не обмежувалася лише науково-методичною діяльністю. Її спадщина включає формування професійної етики, педагогічної майстерності та психологічної підготовки логопедів. Саме ці аспекти забезпечують не лише високу кваліфікацію фахівців, а й їхню готовність до індивідуальної, чутливої та професійної роботи з дітьми. Завдяки цим надбанням сучасні логопеди можуть не лише виконувати корекційні справи, а

й оцінювати ефективність методик, вести наукові дослідження та впроваджувати інновації у практику.

Таким чином, внесок Марії Савченко у розвиток вітчизняної системи підготовки логопедів є беззаперечним і визначальним для формування сучасної логопедичної науки та практики в Україні.

1. Науково-теоретичні засади підготовки логопедів

Савченко була першою, хто систематизував знання про мовленнєві порушення та створив структуровану модель підготовки логопедів. У її концепції враховувалися такі компоненти:

- Фонетико-фонологічний розвиток, включно з аналізом специфіки артикуляції та фонемної структури мови.
- Розвиток слухового сприймання та когнітивних аспектів мовлення.
- Діагностика мовленнєвих порушень на ранніх стадіях.
- Психолого-педагогічні аспекти корекції мовлення.
- Принципи ефективного навчання та розвитку дітей із різними формами мовленнєвої патології.

Важливим нововведенням Савченко було поєднання логопедичної теорії з психологією розвитку, що дозволяло враховувати індивідуальні особливості дітей і підвищувати ефективність корекційної роботи.

2. Методичні розробки та навчальні програми

Савченко розробила низку навчальних програм і посібників для студентів педагогічних факультетів, інститутів корекційної педагогіки та факультетів післядипломної освіти. Основні принципи її програм:

- Системність навчання – дисципліни поділялися на логічні блоки від базових знань до спеціалізованих компетенцій.
- Практична орієнтація – студенти виконували завдання з реальної діагностики та корекції мовлення.
- Індивідуалізація навчання – враховувалися особливості студентів і майбутніх пацієнтів.

- Інноваційність методик – застосування ігрових та інтерактивних форм навчання.

Приклади методичних розробок Савченко:

- **«Методика діагностики фонетико-фонологічних порушень у дітей дошкільного віку»** – поетапний опис тестів, вправ та ігрових завдань для визначення рівня мовленнєвого розвитку.
- **«Комплексні корекційні програми для дітей із затримкою мовлення»** – систематизований набір вправ, інтегрований із психологічними та педагогічними підходами.
- **«Практичні заняття з логопедії для студентів педагогічних факультетів»** – покрокові інструкції щодо проведення занять та оцінювання результатів.

3. Практико-орієнтована підготовка

Савченко впровадила систему практичної підготовки, де студенти мали змогу:

- проводити діагностику мовленнєвих порушень у дітей різного віку;
- розробляти індивідуальні корекційні програми;
- застосовувати інтерактивні методики та ігрові техніки;
- здійснювати педагогічне супроводження розвитку мовлення.

4. Педагогічні принципи та інновації

Савченко наголошувала на ключових принципах, актуальних і сьогодні:

- Індивідуальний підхід – кожен учень і студент розглядається як унікальна особистість.
- Комплексність розвитку – робота охоплює мовлення, когнітивні та емоційні аспекти.
- Міждисциплінарність – інтеграція знань із педагогіки, психології та медицини.
- Адаптивність методик – постійне вдосконалення технологій навчання та корекції.

5. Підготовка кадрів для системи освіти та охорони здоров'я

Савченко підготовляла логопедів для:

- дошкільних закладів;
- спеціалізованих логопедичних кабінетів у школах;
- лікувально-реабілітаційних центрів;
- системи післядипломної освіти.

Вона впровадила концепцію безперервної підготовки, де фахівець удосконалює знання та методики протягом усієї професійної кар'єри.

6. Науково-методичне керівництво

Савченко приділяла увагу наставництву студентів та молодих спеціалістів, зокрема:

- консультування під час підготовки наукових робіт;
- розробка методичних рекомендацій;
- стимулювання дослідницької діяльності;
- впровадження інноваційних методик у практику.

7. Міждисциплінарна інтеграція

Логопедична освіта розглядалася як інтегрована система, де знання психології, педагогіки та медицини взаємодіють через:

- міждисциплінарні курси та семінари;
- спільні практичні заняття із психологами та педагогами;
- комплексний підхід до діагностики та корекції мовленнєвих порушень.

8. Вплив на сучасну логопедичну освіту

Діяльність Савченко заклала основу сучасної підготовки логопедів:

- структуровані програми навчання;
- баланс теорії та практики;
- методична підтримка викладачів і практиків;
- індивідуалізація навчання та корекційної роботи;
- інтеграція міждисциплінарних знань;

- безперервний професійний розвиток кадрів.

9. Приклади практичних кейсів та застосування методик

- **Діагностика фонетичних порушень у дітей 5–6 років** – система тестових вправ та ігрових завдань для оцінки артикуляційних та фонологічних навичок.
- **Корекційна програма для дітей із дизартрією** – щоденні вправи на розвиток артикуляційного апарату та координаційні вправи для покращення моторики мови.
- **Навчання студентів логопедичних факультетів** – практичні модулі, що дозволяють проводити індивідуальні та групові заняття під наглядом наставника.

Отже, методологія Савченко залишається основою для сучасної логопедичної освіти в Україні. Її ідеї активно застосовуються у підготовці студентів, підвищенні кваліфікації практикуючих логопедів та розробці нових навчальних програм. Інноваційний підхід, інтеграція науки та практики, а також увага до індивідуальних особливостей пацієнтів забезпечують високу ефективність сучасної логопедичної діяльності.

2.3. Значення ідей Марії Савченко для інклюзивної освіти в Україні

В середині XIX сторіччя в Україні були створені перші спеціальні установи для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, діяльність яких здійснювалася на основі добродійності. За півтора століття сформувалася диференційована система соціальної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку дошкільного і шкільного віку, що знаходяться під захистом держави, проте багато дітей дошкільного віку з порушеннями в розвитку виховуються в сім'ях.

Сьогодні в системі Міністерства праці і соціальної політики функціонує 298 реабілітаційних установ. З них 208 — центри ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, 90 — центри професійної, соціальної, медичної і

трудової реабілітації. Реабілітаційні послуги в цих центрах одержують діти різних нозологічних груп. Методологія і правові основи спеціальної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку дошкільного і шкільного віку регулюються Конституцією країни, законами України „Про основи соціальної захищеності інвалідів”, „Про освіту”, „Про пенсійне забезпечення”, „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” і ін. В рамках національних програм „Освіта. Україна XXI сторіччя” і „Діти України” розроблений пакет нормативно-правових документів, визначені пріоритети і принципи розвитку спеціальної освіти, виділені орієнтири для формування регіональних стратегій щодо поліпшення положення дітей, намічені конкретні кроки щодо виконання узятих Україною міжнародних зобов'язань, терміни їх реалізації, відповідальні виконавці і об'єми фінансування на державному і регіональному рівнях.

Основні пріоритети політики держави щодо осіб з особливостями психофізичного розвитку, заходи щодо сприяння їх інтеграції в суспільство, реалізації цієї категорією дітей конституційних прав на навчання, зайнятість і розширення економічного і організаційно-правового механізму створення і збереження існуючих робочих місць відображені в Указі Президента України „Про національну програму професійної реабілітації і зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями”. Колегією Міністерства освіти і науки України і Президією АПН України затверджені „Державний стандарт спеціальної освіти”, а також концепції „Спеціальна освіта дітей з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки і перспективу” і „Реабілітація дітей з обмеженими фізичними або розумовими можливостями“, якими визначені етапи, умови і механізми розвитку мережі варіативних спеціальних дошкільних і шкільних установ.

За останні роки в системі спеціального утворення України відбулися якісні зміни. У зв'язку з переходом загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання вдосконалена структура спеціальних шкіл. Зокрема, для шкіл сліпих, слабозорих, глухих і слабочуючих дітей і дітей з церебральним

паралічем передбачений 13-річний термін навчання: початкова школа (1-4 класи), основна школа (5-10 класи), старша школа (11-13 класи). Для дітей з важкими порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку і розумовою відсталістю термін навчання складає 10 років: 1-4 класи — початкова школа, 5-9 класи — основна школа. Для всіх дітей, які не дістали дошкільної освіти, в структурі спеціальних шкіл передбачені підготовчі класи (1 рік). Завершена розробка державного стандарту початкової спеціальної освіти, в базовому навчальному плані виділені інваріантна і варіативна складові змісту освіти. Перша включає обов'язкові навчальні предмети і коректувальний блок, друга — реалізує особливі пізнавальні інтереси і схильності учнів, відображає специфіку конкретної установи, своєрідність регіону з його історією, культурою і національними традиціями. Передбачено три види обов'язкових навчальних занять: заняття, які складають основу загальної середньої освіти і містять компенсаторно-коректувальний блок; індивідуальні і групові корекційні заняття; заняття по вибору учнів. Введення в дію даного стандарту і його апробація стимулювали оновлення змісту спеціальної освіти на українознавчій основі. Завершена розробка навчальних програм, почата підготовка оригінальних підручників і дидактичних посібників для початкової ланки всіх типів корекційних освітніх установ, а також для дітей раннього віку. Як і масова школа, спеціальні учбові заклади перейшли на 12-ти бальну систему оцінки знань учнів. Розробка нової системи контролю здійснюється з урахуванням особливостей загального і особового розвитку дітей, специфічних принципів навчання, якими керується сучасна спеціальна школа.

Міністерством освіти і науки, Академією педагогічних наук. Інститутом спеціальної педагогіки АПН України здійснені важливі заходи щодо зміцнення матеріальної бази шкіл-інтернатів і поліпшення умов змісту дітей. При кожній школі функціонують кабінети інтерактивних освітніх, медичних, корекційно-компенсаторних технологій, професійного самовизначення, фізичної реабілітації, лікувальної фізичної культури. Важливою умовою

ефективності реабілітаційного процесу є професійно-трудове навчання, на яке виділена більша кількість годинника, ніж в масовій школі. В багатьох спеціальних школах відкриті класи з поглибленим вивченням ряду предметів, що розширює можливості дітей по продовженню навчання в професійно-технічних і вищих навчальних закладах і працевлаштуванні. Значно збільшена кількість груп в професійно-технічних училищах для випускників з порушеннями розумового розвитку. В багатьох спеціальних школах діти з порушеннями інтелекту включені в систему позакласної освіти, мають нагоду брати участь в гуртках художньої самодіяльності, технічних, туристичних, спортивних секціях.

Активну участь в організації соціально-педагогічної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку надають суспільні організації і батьки таких дітей. Вони намагаються впливати на формування державної політики щодо розширення форм суспільної допомоги дітям-інвалідам, забезпечення вільного доступу до якісної освіти, розширення всіх сфер життєдіяльності, створення умов для більш повного розкриття їх потенціалу і досягнення максимально можливого рівня загального розвитку, інтеграції в сучасне суспільство. За ініціативою недержавних організацій, батьківської громадськості і при підтримці міжнародних недержавних фондів в середині 90-х років ХХ в. була створена мережа навчально-реабілітаційних центрів як спеціальних установ нового типу („Школа життя” — Київ, „Джерело”, „Левеня” — Львів. Хортицький навчально-реабілітаційний центр — Запоріжжя, „Надія” — Чернігів та ін.). Основний контингент вихованців цих установ — діти з складними і важкими порушеннями, які традиційно перебували в дитячих будинках-інтернатах і не одержували необхідної педагогічної допомоги. Проте створені на добродійній основі дитячі спеціальні установи позбавлені державної підтримки. Із закінченням того або іншого проекту, припиняється фінансування їх діяльності, а подальша доля дітей залишається невизначеною. За межею технології коректувального навчання проекти не одержують реалізації, оскільки держава в тій або іншій

формі не надає підтримки таким установам. Це зумовлює необхідність розробки урядової програми по координації діяльності недержавних організацій і регіональних структур влади, визначення механізмів стимулювання і підтримки всіх суб'єктів спеціальної освіти (податкові, інформаційні, рекламні послуги), що стимулюватиме їх діяльність в реалізації державних програм у сфері спеціальної освіти. Враховуючи необхідність удосконалення законодавства у сфері освіти в частині забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку, упровадження інтегрованої, інклюзивної освіти цих осіб, за ініціативою Міністерства освіти і науки. Президії АПН і за участю Комітету науки і освіти Верховної Ради України розроблений проект Закону України „Про спеціальну освіту”.

Однією з проблем сучасної освіти є домінування інтелектуальної освіти тобто для нормального навчання і виховання та психічного розвитку дитини необхідні: нормальна робота головного мозку і кори, стійка працездатність дитини і відповідний тонус нервових процесів, збереженість аналізаторних систем, систематичність і послідовність у навчанні. О. Запорожець визначив умови і рушійні причини розвитку. Умовами є вроджені властивості організму, а рушійними причинами — соціальні умови життя дитини. Стосовно дітей з відхиленнями психофізичного здоров'я, то вони не здатні самостійно засвоювати досвід, що призводять не тільки до відхилень у формуванні особистості й поведінки, але й у розвитку діяльності і спілкуванні. Їм потрібні спеціальні умови навчання й педагогічний супровід, бо традиційно організований процес в умовах загальноосвітніх шкіл не завжди сприятливий для таких дітей, а саме:

— недотримання елементарних фізіологічних і гігієнічних вимог до організації навчально-виховного процесу у відповідності зі станом здоров'я;

— невідповідність методик і технологій навчання віковим і функціональним можливостям школярів;

— підвищена інтенсифікація навчального процесу невідповідна можливостям дітей;

— функціональна некомпетентність педагогів в питаннях коректувальної педагогіки, охорони і зміцнення здоров'я.

Характерною особливістю сучасної спеціальної освіти в Україні є створення альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей. Перспективним, з нашої точки зору, може стати фінансування державою не школи, а освіти конкретної дитини, причому форму, рівень і діапазон освітніх послуг вибирають його батьки. Такий досвід є в західних країнах. Питання фінансового забезпечення освітніх потреб дітей повинні бути відображені в державному (місцевому) бюджеті, державних і регіональних програмах.

З метою реалізації основних положень Конвенції ООН про права дитини і Національних програм соціально-педагогічної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку дошкільного і шкільного віку в Україні початий експеримент по навчанню цих дітей в загальноосвітньому просторі. Він здійснюється по двох напрямках:

1. Інтегроване навчання в умовах загальноосвітньої школи, коли в ній організуються спеціальні класи для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Навчальний процес в них здійснюється за спеціальними навчальними планами, програмами, підручниками і включають обов'язкові заняття коректувального блоку. У вільний час діти з особливостями психофізичного розвитку беруть участь в різних сферах життя школи спільно із здоровими однолітками.

2. Інклюзивне навчання передбачає сумісне навчання дітей з порушеннями розвитку і здорових дітей. Навчальний процес здійснюється диференційовано, за індивідуальними програмами; дітям з особливостями психофізичного розвитку дошкільного і шкільного віку надається кваліфікована коректувальна допомога. Окрім вчителя, з класом працює помічник (асистент), що володіє коректувально-компенсаторними

технологіями. Він здійснює превентивні і коректувальні заходи, надає психологічну допомогу. Передбачається, що наповнюваність в таких класах повинна бути менше ніж в масовій школі.

Розвиваючи інтегроване й інклюзивне навчання, дефектологи України прийшли до серйозного вибору: зберігати і удосконалити накопичений досвід навчання дітей в установах інтернатного типу або віддати перевагу новим моделям освітніх установ. Підкреслимо у зв'язку з цим, що ефективність освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку дошкільного і шкільного віку залежить не стільки від форм навчання, скільки від гнучкості системи спеціальної освіти, рівня і діапазону надання послуг (раннє виявлення порушень, єдність діагностики і корекції розвитку, наступність дошкільної, шкільної, позашкільної освіти). При цьому упровадження різнорівневих моделей навчання зовсім не означає, що мережа традиційних спеціальних установ повинна скорочуватися. По-перше, соціально-економічні проблеми багатьох сімей настільки істотні, що батьки не можуть більш-менш задовільно утримувати дітей з особливостями психофізичного розвитку дошкільного і шкільного віку, не говорячи вже про можливість оплати освітніх послуг на рівні тих, які дитина одержує в школі-інтернаті. По-друге, для окремих груп дітей навчання в інтегрованому середовищі мало результативне, а часом і протипоказане. Відповідну коректувальну допомогу вони можуть одержати тільки в спеціальній освітній установі.

Таким чином, реформування може відбуватися не шляхом механічного копіювання європейського досвіду інклюзії, а на основі обліку соціокультурних чинників розвитку нашого суспільства, придбаного досвіду комплексної психолого-педагогічної і медичної корекції порушень. Ігнорування цих умов неминуче приведе до втрати дітьми того об'єму корекційної допомоги, яку вони одержують в умовах шкіл-інтернатів.

В засобах масової інформації, серед науковців і педагогів закономірно виникає питання, чи готове сучасне українське суспільство задовольнити освітні потреби дітей з психофізичними недоліками в середовищі здорових

ровесників, чи зможуть ці діти „вписатися” в загальноосвітній простір, розкрити в ньому свої потенційні можливості? Сьогодні мало хто візьме на себе відповідальність позитивно відповісти на дані питання. Проте Інститут спеціальної педагогіки АПН України почав широкомасштабний експеримент з метою створення і апробації нових моделей спеціальної освіти, які б сприяли реалізації прав дітей на рівний доступ до якісної освіти і забезпечували надання ним комплексних психолого-педагогічних, медичних і соціальних послуг. В рамках цих моделей діти не тільки повинні вписатися в загальноосвітню систему, стати частиною єдиного колективу, але і набути необхідних соціальних навичок, відчутти себе потрібними в суспільстві людьми.

Отже, інклюзивна освіта в Україні сьогодні є одним із пріоритетних напрямів реформування освітньої системи, спрямованим на створення рівних можливостей для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних, психічних чи мовленнєвих особливостей. У цьому контексті ідеї та науково-педагогічна діяльність Марії Савченко набувають особливої значущості. Вона була однією з перших вітчизняних науковців, яка звернула увагу на потребу диференційованого підходу до навчання дітей із різними мовленнєвими та комунікативними порушеннями, підкреслюючи, що ефективна освіта неможлива без урахування індивідуальних особливостей кожного учня. Її концепції формування мовленнєвих компетенцій та корекційної роботи з дітьми стали основою для розвитку інклюзивних практик у навчальних закладах України.

Марія Савченко розглядала мовлення як ключовий чинник соціалізації та навчання дитини, підкреслюючи, що порушення мовлення може значно ускладнювати процес засвоєння знань, формування комунікативних навичок та розвитку особистості в цілому. В її роботах наголошувалося, що індивідуальні корекційні підходи повинні базуватися не лише на діагностиці мовленнєвих відхилень, а й на комплексному вивченні психологічних, когнітивних та соціальних особливостей учня. Такий підхід дозволяв не

просто усувати дефекти мовлення, а створювати умови для повноцінного розвитку особистості дитини та її інтеграції в освітнє середовище. Саме ця наукова позиція Марії Савченко стала однією з теоретичних основ для впровадження принципів інклюзивної освіти в Україні.

Одним із ключових аспектів її педагогічної діяльності була розробка методик, які могли адаптуватися до потреб дітей із різними формами порушень мовлення. Савченко наголошувала на тому, що ефективна корекційна робота повинна поєднувати системність, послідовність і враховувати психологічний комфорт дитини. Її концепції передбачали формування навчальної програми, яка дозволяє диференціювати завдання за рівнем складності, швидкістю засвоєння матеріалу та індивідуальними темпами розвитку учнів. Такий підхід напряду корелює з сучасними принципами інклюзивної освіти, де основною метою є забезпечення рівних можливостей для розвитку кожного учня та підтримка його сильних сторін, а не лише усунення недоліків.

Марія Савченко приділяла значну увагу формуванню професійної компетентності педагогів у роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. Вона підкреслювала, що логопедична підготовка має включати не лише знання з лінгвістики та психології, а й розвиток педагогічної чутливості, здатності до емпатії та індивідуального підходу до кожної дитини. Така концепція передбачала, що вчитель чи логопед стає не просто носієм знань, а партнером дитини у процесі навчання та розвитку. Цей принцип є однією з основ інклюзивної освіти, де педагог виконує роль наставника і підтримки, забезпечуючи адаптацію навчального процесу під потреби кожного учня.

Значущим внеском Марії Савченко у розвиток інклюзивної освіти стало формування системи оцінки мовленнєвих і комунікативних потреб дитини. Вона розробляла комплексні методики діагностики мовлення, які дозволяли визначати рівень розвитку фонематичного сприйняття, артикуляційної моторики, словникового запасу та граматичних навичок. Такий підхід сприяв створенню індивідуальних корекційних планів, що враховували особливості

розвитку кожного учня. Саме ці методики сьогодні застосовуються в інклюзивних класах для планування навчальної діяльності, адаптації навчальних програм та оцінювання прогресу дітей з мовленнєвими порушеннями.

Інклюзивна освіта передбачає не лише адаптацію навчального середовища, а й розвиток соціальної компетентності дітей. У цьому аспекті ідеї Марії Савченко набувають особливої актуальності, оскільки вона розглядала мовлення як основу комунікації та соціалізації. Її роботи містять численні рекомендації щодо формування у дітей навичок спілкування, роботи в групі та взаємодії з однолітками, що сьогодні є невід'ємною частиною інклюзивного підходу. Савченко наголошувала, що корекційна робота повинна сприяти не лише усуненню мовних дефектів, а й розвитку впевненості, соціальної активності та комунікативної компетентності дітей.

Варто зазначити, що вплив ідей Марії Савченко на інклюзивну освіту проявляється і в сучасних програмах підготовки педагогів та логопедів. Вищі навчальні заклади, що готують фахівців для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, використовують її методики та підходи як базові елементи навчального процесу. Це дозволяє майбутнім педагогам формувати комплексні професійні компетенції, включаючи знання, практичні навички, психологічну чутливість та здатність до індивідуалізації навчання. Завдяки цьому українські педагоги можуть ефективно працювати в інклюзивних класах, створюючи умови для повноцінного розвитку кожного учня.

Особливо важливим є те, що ідеї Марії Савченко не обмежуються лише логопедичною сферою. Її концепції диференційованого підходу, системної корекції мовлення та розвитку комунікативних навичок застосовуються сьогодні у широкому спектрі інклюзивної освіти, включаючи роботу з дітьми з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату та когнітивного розвитку. Це свідчить про універсальність її підходів та їхню актуальність у сучасному освітньому середовищі.

Таким чином, значення ідей Марії Савченко для інклюзивної освіти в Україні є багатоплановим. Вона сформувала теоретичні основи і практичні підходи до роботи з дітьми з різними мовленнєвими порушеннями, розробила методики діагностики та корекції мовлення, підкреслила важливість психологічної підготовки педагогів та розвитку соціальної компетентності дітей. Її спадщина продовжує впливати на формування сучасних інклюзивних практик, забезпечуючи високий рівень професійної підготовки педагогів і створення умов для всебічного розвитку учнів з особливими освітніми потребами. Завдяки цьому Україна отримала науково обґрунтовану базу для розвитку інклюзивної освіти, що відповідає сучасним світовим стандартам та забезпечує рівні можливості для кожного учня.

Висновки до другого розділу

У даному розділі розглянуто вагомий внесок Марії Савченко у розвиток української логопедії, логодидактики та системи підготовки фахівців, а також її значення для сучасної інклюзивної освіти. Наукові дослідження М. Савченко охоплюють комплексний аналіз закономірностей мовленнєвого розвитку дітей, класифікацію та типологізацію мовленнєвих порушень, розробку логодидактичних принципів та методів корекції, а також інтеграцію логопедії з психологією, педагогікою та суміжними науками. Завдяки цьому вона заклала основу для системного підходу до діагностики та корекції мовлення, що і сьогодні використовується у практичній роботі логопедів.

Методичні розробки Марії Савченко відзначаються науковою обґрунтованістю, системністю та практичною спрямованістю. Вона запропонувала педагогічні принципи, що забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі, індивідуалізацію та диференціацію завдань, інтеграцію навчання і виховання, використання наочних та інтерактивних методів. Її підходи до формування мовлення, критичного мислення, творчих здібностей та національної свідомості дітей органічно поєднуються з сучасними принципами Нової української школи та інклюзивної освіти.

Внесок М. Савченко у формування сучасної логопедичної практики проявляється у систематизації методів діагностики, створенні комплексних програм розвитку мовлення, впровадженні індивідуалізованих корекційних підходів та застосуванні міждисциплінарних принципів. Її роботи сформували науково-методичну основу для підготовки висококваліфікованих логопедів, розвитку їхньої професійної компетентності, педагогічної майстерності та психологічної чутливості.

Особливе значення ідей М. Савченко для інклюзивної освіти полягає у підкресленні важливості диференційованого підходу, комплексної оцінки потреб дітей та розвитку соціальної компетентності. Її методики дозволяють створювати умови для повноцінного навчання та соціалізації учнів з різними мовленнєвими, фізичними та когнітивними особливостями, що відповідає сучасним світовим стандартам інклюзії.

Таким чином, науково-педагогічна спадщина Марії Савченко є фундаментальною для сучасної української логопедії, системи підготовки логопедів і впровадження інклюзивної освіти. Її дослідження, методики та педагогічні принципи забезпечують цілісний розвиток дитини, підвищують ефективність корекційної роботи та формують високий рівень професійної підготовки педагогів, що сприяє створенню рівних освітніх можливостей для всіх учнів.

ВИСНОВКИ

Здійснене експериментальне дослідження дає можливість зробити наступні висновки:

1. Досліджено історичні засади становлення логопедії в Україні. Дослідження засвідчило, що логопедія в Україні має тривалу історію, яка бере початок із народних традицій і поступово трансформується у науково обґрунтовану систему корекційної допомоги. Найінтенсивніший розвиток галузі припав на ХХ століття, коли активно формувались теоретичні засади, створювалася мережа спеціальних установ, а логопедія виокремлювалася як самостійна науково-практична сфера. Саме в цей період з'явилися вчені, які заклали основи сучасних підходів до діагностики й корекції мовленнєвих порушень.

2. Проаналізовано ключові наукові ідеї Марії Савченко. У процесі дослідження було доведено, що Савченко заклала **фундамент системного підходу** до логопедичної освіти, у якому тісно взаємодіють лінгвістика, психологія, педагогіка та клінічні знання про природу мовленнєвих порушень. Її роботи визначили структуру і зміст університетських програм, сприяли професіоналізації логопедії та перетворили її на науково обґрунтовану галузь, що оперує методами діагностики, корекції й розвитку мовлення на основі доказових принципів.

3. Розкрито методичні напрацювання вченої та їхнє значення для сучасної логопедичної практики. Важливим висновком є те, що Марія Савченко зробила значний внесок у **методичне забезпечення підготовки логопедів**. Розроблені нею методичні рекомендації, програми практичної підготовки, комплекси корекційних вправ і дидактичні матеріали стали основою для навчання кількох поколінь логопедів. Вона запропонувала структурований підхід до діагностики фонетико-фонологічних, лексико-

граматичних і просодичних порушень, що дозволило стандартизувати логопедичну практику й підвищити її ефективність.

4. Визначено вплив її спадщини на розвиток української корекційної освіти. Особливо уваги заслуговують погляди Савченко на **організацію логопедичної роботи з дітьми різних вікових груп**, її переконання щодо важливості раннього втручання, системності корекційних занять, індивідуального підходу, тісної співпраці з родиною та залучення педагогічного середовища до формування мовленнєвої компетентності дитини. Ці положення стали методологічною основою сучасних логопедичних та інклюзивних практик.

5. Окреслено перспективи використання ідей М. Савченко в умовах інклюзивної освіти. Особливо значущим є внесок Марії Савченко у **розвиток інклюзивної освіти України**. Вона однією з перших обґрунтувала необхідність доступності логопедичної допомоги для дітей з різними освітніми потребами, підкреслювала важливість міждисциплінарного командного підходу та створення сприятливого мовленнєвого середовища в загальноосвітньому просторі. Її ідеї стали теоретичною основою для сучасних моделей інклюзивного навчання, підготовки асистентів учителя, розробки індивідуальних програм розвитку та логопедичного супроводу дітей у школах і дитячих садках.

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що науково-педагогічна спадщина Марії Савченко має **стратегічне значення для розвитку національної логопедичної освіти та практики**. Вона не лише сформувала нові наукові підходи, а й забезпечила їх практичне втілення у професійну підготовку фахівців, корекційно-розвиткову роботу з дітьми та організацію сучасної інклюзивної освітньої системи. Її здобутки залишаються актуальними, слугують методологічним орієнтиром для сучасних дослідників і практиків та становлять цінну основу для подальшого вдосконалення логопедичної допомоги в Україні.

Отже, Марія Савченко по праву належить до провідних діячів української логопедії, а її науково-педагогічна спадщина є важливою й невід'ємною частиною розвитку корекційної освіти, що продовжує впливати на формування якісної, гуманної та науково обґрунтованої логопедичної практики сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар, А.Д. Узагальнювати досвід шкіл-інтернатів [Текст] / А.Д. Бондар // Радянська школа. - № 2. – 1957. – С. 36-45.
2. Бондар, В. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти [Текст] / В. Бондар // Дефектологія. – 2003. - №3. – С. 2-5.
3. Бондар, В. Модернізація галузі "Спеціальна освіта": уроки на майбутнє [Текст] / В. Бондар // Дефектологія. – 2004. - №4. – С. 2-7.
4. Бондар, В. Стан і перспективи розвитку державної системи навчання дітей з психофізичними вадами [Текст] / В. Бондар // Дефектологія. – 1997. - №3. – С. 2-7.
5. Бондар, В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток / В. Бондар, В. Золотоверх // Дефектологія. – 2004. - №1. – С. 2-10.
6. Бондар, В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці [Текст] / В.І. Бондар. — К., 2005. — 174 с.
7. Бондар, Є.О. Виховання осіб з психофізичними вадами як соціальна проблема [Текст] / Є.О. Бондар // Актуальні проблеми навчання й виховання людей з особливими потребами.: Зб. наук. праць. – К.: Університет "Україна", 2004. – С. 62-69.
8. Бондар, В.І. Історія олігофренопедагогіки [Текст] : підручник / В.І. Бондар, В.В. Золотоверх. – К. : Знання, 2007. – 375 с.
9. Бондарь, В.И. Развитие теории и практики профессионально-трудового обучения учащихся вспомогательных школ Украины 1917—1990 г.: Дис. ... д-ра пед. Наук / 13.00.03. — К., 1992. — 319 с.
10. Бондарь, В.И. Развитие теории и практики профессионально-

трудового обучения учащихся вспомогательных школ Украины (1917-1990 гг.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки», 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / В.И. Бондарь. – К., 1992. – 41с.

11. Ерёмченко, И. Г. Становление и развитие дефектологии в Украинской ССР // Развитие специального обучения и воспитания аномальных детей [Текст]: Тезисы к Всесоюзным педагогическим чтениям — М., 1973. — 501 с.

12. Єременко, І.Г. Гуманістичні начала у вихованні дітей з відхиленнями у розумовому розвитку [Текст] / І.Г. Єременко // Педагогіка і психологія. – 1995. – №3. – С. 143-148.

13. Єременко, І.Г. Розвиток спеціальної педагогіки в Українській РСР [Текст] / І.Г. Єременко // Питання дефектології.: Республік. наук.-метод. збірник. – 1970. – Випуск V. – С. 3-13.

14. Єременко, І.Г. Вихідні засади концепції освіти й виховання дітей з відхиленнями у розумовому розвитку [Текст] / І.Г. Єременко, В.І. Бондар // Педагогіка і психологія. – 1994. - №1. – С. 101-110.

15. Засенко В. Державний стандарт спеціальної освіти: коментар фахівця [Текст] / В. Засенко, О. Таранченко // Дефектологія. – 2004. - №2. – С. 2-5.

16. Зверева, І. Розвиток соціальної роботи та соціальної педагогіки в Україні: досягнення, проблеми, перспективи [Текст] / І. Зверева // Соціальна політика і соціальна робота. – 2004. - №3. – С. 44-55.

17. Зверева, І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: монографія [Текст] / І.Д. Зверева. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 393с.

18. Золотоверх, В. Відновлення та розвиток системи спеціального виховання дітей з обмеженими розумовими чи фізичними можливостями в повоєнний період [Текст] / В. Золотоверх // Дефектологія. – 2000. - №4. – С.42-45.

19. Золотоверх, В. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку [Текст] / В. Золотоверх // Дефектологія. - 2004. - №4. – С.18-22.

20. Золотоверх, В.В. Актуальні питання навчання дітей з особливостями розумового розвитку: історичний аспект [Текст] / В.В. Золотоверх // Актуальні проблеми навчання й виховання людей з особливими потребами.: Зб. наук. праць. – К.: Університет "Україна", 2004. – С. 207-210.

21. Золотоверх, В.В. Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки: Монографія [Текст] / В.В. Золотоверх. – К.: Науковий світ, 2004. – 196 с.

22. Золотоверх, В.В. Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Золотоверх Владлена Віталіївна. – К., 2000. – 205с.

23. Іванова, І.Б. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб молоді: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Іванова Ірина Борисівна. – К., 1998. – 174с.

24. Іноземцева, С.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами в середніх навчальних закладах України (друга пол. 50-х – перша пол. 70-х рр. ХХ ст.) [Текст] / С.В. Іноземцева // Педагогіка і психологія. – 2009. - №54. – С. 153-157.

25. Іноземцева, С.В. Питання навчання й виховання підлітків з особливими потребами (історичний аспект) [Текст] / С.В. Іноземцева // Дефектологія. – 1999. - №4. – С. 2-8.

26. Кобзар, Б.С. Створення оптимальних умов для учнів шкіл-інтернатів [Текст] / Б.С. Кобзар, Г.О. Покиданов // Початкова школа. – 1982. - №1. – С. 68-73.

27. Концепція національного виховання [Текст] // Рідна школа. – 1995. - №6. – С. 18-25.

28. Мачихина, В.Ф. О новых Типовых учебных планах специальных школ для детей с дефектами физического и умственного развития [Текст] / В.Ф. Мачихина // Дефектология. – 1980. - №6. – С. 42-45.
29. Мачихина, В.Ф. Организация кружковой работы во вспомогательной школе-интернате [Текст] / В.Ф. Мачихина // Дефектология. – 1978. - №1. – С. 46–50.
30. Нагорна, В.В. Права дітей з особливими потребами та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правові аспекти)... Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01, Відкрит. міжнар. університетт розвитку людини "Україна". – К., 2015. – 200 с.
31. Натанзон, Э.Ш. Приёмы педагогического воздействия: учеб. пособие для пед. ин-тов [Текст] / Э. Натанзон. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: "Просвещение", 1972. – 215 с.
32. Науково-практична конференція працівників спеціальних шкіл [Текст] / Г. Кобернік // Радянська школа. – 1961. - №9. – С. 95-96.
33. Науково-практична конференція працівників спеціальних шкіл [Текст] / С.І. Болгар, Г.М. Кобернік // Радянська школа. – 1964. - №8. – С. 110-111.
34. Національна доктрина розвитку освіти [Текст] // Освіта України. – 23 квітня 2002 р. – С. 4-6.
35. Одинченко, Л.К. Вклад українських вчених-дефектологів в розробку теоретичних основ спеціальної педагогіки ХХ ст. [Текст] / Л.К. Одинченко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. - №13(93). – С. 151-156.
36. Одинченко, Л.К. Допомога аномальним дітям в Україні (Х – ХХ ст.) [Текст] / Л.К. Одинченко // Педагогіка і психологія. – 1995. - №2. – С. 120-126.
37. Одинченко, Л.К. Развитие специального образования умственно отсталых детей в Украине: Дис. ... канд. пед. наук.— К., 1996. — 209 с.
38. Одинченко, Л.К. Розвиток спеціальної освіти розумово

відсталих учнів в Україні (1918-1941 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Одинченко Лариса Костянтинівна. – К., 1996. – 209с.

39. Організація соціально-педагогічної роботи з підлітками з особливими потребами в середніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Іноземцева Світлана Володимирівна; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2009. – 21 с.

40. Про комплектування окремих типів спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку, і санаторних шкіл-інтернатів для хворих дітей // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1987. - №12. – С. 3-4.

41. Про нові положення про республіканські і обласні медико-педагогічні комісії та інструкції по прийому до спеціальних шкіл для дітей з недоліками фізичного і розумового розвитку // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1975. - №6. – С. 6-22.

42. Про поліпшення роботи по відборі аномальних дітей до спеціальних шкіл // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1969. - №13. – С. 8-10.

43. Про світ дітей з особливими потребами: Порадник керівникам освітніх установ, вчителям, вихователям дошкільних закладів, шкіл-інтернатів та груп продовженого дня, батькам щодо роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку / Упоряд. Снайдер В.І. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 140с.

44. Про стан і перспективи розвитку державної підтримки дітей з психофізичними вадами // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. - №20. – С. 3-14.

45. Репа М.Ф. Развитие специального обучения в Украинской ССР [Текст] / М.Ф. Репа, Т.А. Гроза // Дефектология. – 1982. – №2. – С. 29-33.

46. Синьов В.М. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні [Текст] / В.М. Синьов // Дефектология. — 2004. — № 2.

47. Стандартні Правила щодо урівняння можливостей інвалідів [Текст] // Соціальний захист. – 1996. - №3,4.

48. Супрун, М. Вдосконалення змісту освіти учнів із особливостями розумового розвитку в історії корекційної педагогіки [Текст] / М. Супрун // Дефектологія. – 2005. - №1. – С. 45-48.

49. Супрун, М.О. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина ХІХ - перша половина ХХ століття) [Текст] : дис... д-ра пед. наук: 13.00.03 / Супрун Микола Олексійович ; Ін-т спец. педагогіки АПН України. - К., 2008. - 493 с.

50. Супрун, М.О. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина ХІХ - перша половина ХХ століття) [Текст] : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.03 / Супрун Микола Олексійович ; Ін-т спец. педагогіки АПН України. - К., 2008. - 32 с.

51. Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід): Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25-26 травня 2004 р. [Текст] / За ред. В.І. Бондаря, Р.О. Петришина. – К., 2004.

52. Таранченко, О. Періоди становлення та розвитку системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні [Текст] / О. Таранченко // Дефектологія. – 2006. - №3. – С. 47-52.

53. Теплова, Н. А. Державне управління процесом соціалізації людей з особливими потребами [Текст]: Дис... канд. наук: 25.00.01 - 2010. – 190 с.

54. Тесленко, В.В. Розвиток ідеї соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в історичному контексті [Текст] / В.В. Тесленко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - № 2. – 2006. – С.93-98.

55. Тесленко, В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: монографія [Текст] / В. Тесленко. - Вид. 2-е, доп. та перероб.. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 368 с.

56. Тюття, О. Психокорекційні методи роботи з людьми з особливими потребами [Текст] / О. Тюття, І. Парашів // Практична психологія та соціальна робота. - №4. – 2002. – С. 8 – 11.

57. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки [Текст] / За ред. С.А. Литвинова. – К.: Радянська школа, 1961. - 652с.

58. Цільова комплексна програма "Соціально-психологічна допомога і реабілітація осіб з вадами психічного і фізичного розвитку" [Текст] // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. - №20. – С. 15-30.

59. Чертова, К.М. Основні напрямки соціально-педагогічної діяльності інтернатних закладів освіти України (друга пол.. 50-х – сер. 60-х рр. ХХ ст.) / К.М. Чертова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - № 1. – 2006. – С.82-87

60. Шевченко, О. Становлення основ державної системи підготовки вчителів-дефектологів в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття) [Текст] / О. Шевченко // Дефектологія. – 2000. - №4. – С. 45-49.

61. Штефан, Л.А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20-90-ті рр. ХХ ст.) [Текст] / Людмила Андріївна Штефан. – Харків: ТОВ "ТО Ексклюзив", 2002. – 264с.

62. Штефан, Л. А. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми " з особливими потребами " (історичний аспект) [Текст] / Л. А. Штефан, Ю.В. Бекетова // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; [редкол. : Троцько Г. В. та ін.]. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 29. – С. 201—210.

63. Штефан, Л. А. Становлення та розвиток соціально-педагогічних комплексів для дітей з особливими потребами [Текст] / Л. А. Штефан // Зб. наукових праць Полтавського держ. пед. університету ім. В.Г.Короленка / Голов. ред. кол.: Пащенко В. О. (голов. ред.) та ін. – Полтава : Б.в., 2006. – Вип. 6 (53). – С.17—23.